

MB
20155

ÚJTMUTATÓ
AZ ISMERETTERJESZTŐ ELŐADÁSOK
ELŐADÓI SZÁMÁRA

A BUDAI VÁR

ÍRTA:
GERŐ LÁSZLÓ



KIADJA:
A TÁRSADALOM- ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI
ISMERETTERJESZTŐ TÁRSULAT
1954

ÚTMUTATÓ
AZ ISMERETTERJESZTŐ ELŐADÁSOK
ELŐADÓI SZÁMÁRA

A BUDAI VÁR

ÍRTA:
GERŐ LÁSZLÓ



KIADJA:
A TÁRSADALOM- ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI
ISMERETTERJESZTŐ TÁRSULAT
1954

Ez az útmutató
a *Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat*
Központi Művészeti Szakosztályának „Műemléki munkabizottság“-a
szerkesztésében készült

Vezető:
CSEMEGI JÓZSEF

Felelős kiadó: Erdei Sándor

54/14 006 — Egyetemi Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Janka Gyula igazgató



MB 20.155

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

Névedéknapló

1954. évi A. 7063. sz.

MÓDSZERTANI ÚTMUTATÓ

Az előadás célja:

A budai Vár műemlékein keresztül tudatosítanunk kell népünkben a műemlékek jelentőségét. Ennek az előadásnak is hozzá kell járulni ahhoz, hogy a dolgozó tömegek megtanulják becsülni és védelmezni a szerte az országban található váromokat, régi épületeket, népi és ipari műemlékeket.

A Várban folyó ásatások tényével is be kell mutatni: megnyit áldoz népi demokráciánk a nemzet kultúrkincseinek felkutatására és megőrzésére.

Végül ez az egész előadás alkalmas arra, hogy ébrentartsa és elmélyítse népünkben a hazafias érzést.

Az előadás anyaga:

Az itt közölt előadásvezérfonal szűkszavú összefoglalása azoknak a legfontosabb kérdéseknek, amelyekkel az előadónak a budai Vár történetének ismertetésénél feltétlenül foglalkoznia kell. A vezérfonal összefüggő szövege magában rejti a csábítást, hogy esetleg eredeti formájában, mint bevezető előadást mondjuk el a levetítendő diafilmhez. Ezt az eljárást azonban semmi esetre sem javasoljuk. A szöveg elsősorban az előadó szakember számára készült és így számos dolgot, fogalmat egyszerűen nevével nevez, de nem magyaráz meg. Az előadónak viszont mindezeket a helyeket meg is kell magyaráznia és a tárgytól, valamint a hallgatóság előképzettségétől függ, hogy ezt helyenként csupán egy-egy értelmező félmondattal, vagy párperces kitérével teszi. A megadott irodalomjegyzék a vezérfonal érintette valamennyi kérdésre bőszeges és részletes felvilágosítást ad. Ezeknek az áttanulmányozása már azért is szükséges, mert számolnunk kell a hallgatóság esetleges kérdéseivel is.

Igen fontos, hogy az előadó az előadásban tárgyalt régmúlt idők eseményeit életközelségbe tudja hozni hallgatóival. Buda-

pesten a Vár eleven valóság, de célszerű, ha az ország más helyein, ahol pl. szintén van régi várrom, az előadó párhuzamot von Buda és a helyi vár története között. Ezzel a párhuzammal azt is elérhetjük, hogy hallgatóságunk felismeri a környék megszokott és érdektelennek vélt „ócska romhalmazában” a történelmi idők nagy tanúját, a fontos történelmi dokumentumot, amely megbecsülést és védelmet igényel a lakosságtól.

Az életközelséget nagyban előmozdíthatja az olyan „színes anyag” betoldása, mint pl. a budai fayence-gyár története. (Erre vonatkozó adatok a feltüntetett irodalomban.)

Az előadás módszere:

Az előadáshoz tartozó diafilm a budai Várban ma fellelhető műemlékeket mutatja be. Így tehát már természeténél fogva sem követheti lépésről lépésre a történelmi visszapillantást adó előadást.

A helyes módszer az, ha az előadást bevezetőként tartjuk meg és ezt követi a diafilm levetítése.

Az egyes képekhez az előadó magyarázatokat fűz. A képek kísérő szövegét a vezérfonalban megadjuk, de ezeket az előadó lehetőleg bővítse ki oly módon, hogy pl. mutatópalcájával rendre veszi az egyes munkaeszközöket: olló, ásó, sarló stb. (22. kép), felhívja a figyelmet az épületek részletszépségeire, mint pl. cseppdíszek a ház homlokzatán (7. kép), vagy esetleg kimutatja a stílusazonosságot a képen látható ház és a város valamelyik régi épülete között.

A filmen bemutatott orosz műemlék (12. és 13. kép) annak bizonyításául szolgál, hogy a múlt kulturális kincseinek megbecsülése nem korlátozódik Magyarországra, hanem a Szovjetunióból kiindulva, minden népi demokráciánál közös.

Kikhez szól ez az előadás?

A budai Vár története és az ott folyó ásatási és helyreállítási munkák eredményei, véleményünk szerint, úgyszólván a lakosság minden rétegének érdeklődésére számíthatnak. Az előadó dolga lesz, hogy a mindenkori hallgatóság színvonalának megfelelően dolgozza ki a vezérfonal anyagát.

Munkás- vagy paraszthallgatóság esetében inkább a történelmi eseményeket mondjuk el és magyarázzuk, a bemutatott épületeken keresztül pedig igyekezzünk felidézni azt az életet, amely Buda egykori falai között nyüzsgött. Értelmiségi hallgatóság előtt

viszont, ahol a történelmi eseményeket ismertebbeknek fogadjuk el, többet foglalkozhatunk építészeti stílusproblémákkal, érdekességekkel, mint pl. a Várban talált gótikus ülőfülkék stb.

Igen fontos lenne ezt az előadást minél sűrűbben az ifjúság (ipari tanulók, középiskolások, egyetemi hallgatók) előtt is megtartani.

Irodalom

A most folyó munkákkal kapcsolatos építészeti kérdéseket tárgyalja Gerő László: A budai Vár helyreállítása c. könyv. (Bp. Közoktatási Kiadó, 1951.)

A történelmi munkák közül ajánlható:

Dercsényi Dezső: Nagy Lajos és kora. (Bp., 1939.)

Hörváth Henrik: Zsigmond király és kora. (Bp., 1939.)

Gárdonyi Albert: Buda középkori helyrajza.

Károlyi Arpád—Wellmann Imre: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. (Bp., 1936.)

Az újabb kutatásokról számolnak be az alábbi cikkek:

Gerevich László: Castrum Budensae. (Archeológiai Értesítő, 1952.)

Seitl Kornél: A vári ásások néhány műszaki vonatkozású kérdése. (Archeológiai Értesítő, 1952.)

Holl Imre: A vári ásások középkori kerámiái. (Archeológiai Értesítő, 1952.)

Bertalan Vilmosné: Budavári majolika padlótéglák. (Archeológiai Értesítő, 1952.)

Nagy László: Óskori telepnyomok a budai Várhegyen. (Archeológiai Értesítő, 1952.)

Huszár Lajos: A budai várpalotában talált érmek. (Archeológiai Értesítő, 1952.)

További cikkek a Művészeti Értesítő 1953. évi számában, valamint az ezután kiadásra kerülő Budapest I. ker. műemléki topográfiája kötetében, és a Budapest Régiségei és Tanulmányok Budapest multjáról c. könyvsorozat ismét megindítandó újabb kötetében, melyek feltehetően 1954. év végére várhatók.

AZ ELŐADÁS TÉZISEI

I. Történelmi visszapillantás

A budai Vár és annak dunai oldalán épült Víziváros keletkezését egy, a történelmi időkben mindig ismert, kedvező dunai átkelőhelynek köszöni, mely a mai Ybl Miklós-tér—Wurm-utca tengelyében húzódik. A keletről nyugat felé tartó ősi kereskedelmi út itt keresztezte a Dunát. Ez az átkelőhely minden korban lakott volt. A Várhegy alapformáját a budai márga rétege fölötti mészkőlepleny körülhatárolta hosszúkás alak határozta meg. A mészkőrétegtől nem védett részek, vagyis a hegyoldalak elég meredeken lepusztultak.

Az őskori népeknek — melyek az ilyen meredek hegyeket elkerülték — nem is találták rajta nyomait. Csak a vaskorban volt lakott, ahogyan azt a legújabbban végzett feltárások bizonyítják. A római megszállás — Pannonia idején — nem hagyott nyomot a Várhegyen. A rómaiakat megelőző népek: az eraviscusok, inkább a Gellérthegy déli lejtőjén települtek le, a rómaiak viszont II. segédlégiójuk tábora és a pannoniai tartomány kormányzójának székhelye számára az óbuda—aquincumi területet választották. De a Víziváros melletti rév védelmére ők is erős ellenerődöt építettek a pesti oldalon, a mai Március 15. téren. Az erőd teljes alaprajzát az 1944-ben végzett feltárás óta ismerjük.

A dunai átkelőhelyek védelmének döntő fontosságára a tatárjárás pusztításai (1241) hívják fel a figyelmet, és ennek tulajdoníthatjuk IV. Béla várépítési tevékenységének fokozott lendületét. Az ország főurainak is ad engedelmet és kedvezményeket a várépítésekre. Az építkezések gyorsítására hazai kőfaragóink mellé külföldieket is hív be. Buda 1255 után királyi vár lesz, az akkor még „pesti Újhegy”-nek nevezett Várhegyen. A hegy déli végén, a tabáni völgy torkolatában lévő dunai átkelő ellenőrzésére emelt őrhelyszerű várhoz nemsokára polgárváros épült ki, és pedig meg lehetős gyorsasággal. Erre a Mátyás-templom (1269, a Domonkos-

rendi szerzetesek Ince pápa-téri temploma (1252) és a Kapisztrán-téri templom (1274 körül) korai építési adatai utalnak. Ez adatok azt bizonyítják, hogy a feudalizmus korának már e nálunk korai — XIII. század II. felére tehető — szakaszában a budai Várhegyen igen tekintélyes, az akkori európai nagyvárosok között is elsőrendű fontosságú város épül ki. Ezt a források, Budáról szólva, mindig ki is emelik.

A többi európai városokat is ismerő, Budán járt külföldi utazók leírásaikban egyöntetűen hangsúlyozzák városunk jelentőségét. Mint európai nagyvárost emlegetik. Biztosnak vehetjük tehát azt, hogy Buda városának hazai hatása még nagyobb lehetett. Hazai településeinkre, a feudalizmus korában lassan kialakuló városi polgárságra elsőrendű hatású volt a budai polgárság által kialakított új városszervezet és ennek építészeti, városképi megjelenése.

A budai Vár nagy lendületet kap Nagy Lajos és főleg Zsigmond, valamint Mátyás király idején. Zsigmond nagyméretű udvartartást rendez be itt, Mátyásban pedig nagyigényű építetők jelentkeznek, aki elsőrendű mesterekkel kiváló művészeti iskolákat honosít meg.

Zsigmond a budai Vár ma is meglévő belsőtornyos, a hegy vonulatát kísérően, szabálytalan alaprajzú várának építője, melyet Mátyás és Szapolyai János a korszerű haditudomány legjobb olasz szakértőivel az ország legerősebb várává építtetnek ki.

Buda Zsigmond idejében piaci és kereskedői gócpont, közgazdasági központ, megerősített hely; az ország fővárosa, császári székhely, bonyolult városalakulat, melyben a földművelő és szőlőtermelő kisváros piaca és a középváros ipara mellett jól megfér a nagyváros messzeágazó külkereskedelme is.

A budai Vár ezidőbeli arculata nem mutat nyugati-német középkori városalakulást. Nemcsak a tető-gerincvonalak utcával párhuzamossága utal Földközi-tenger vidéki hatásra, hanem az is, hogy lakóházai uralkodóan kőből készülnek. Nagyigényű lakáskultúrára valló épületekről is tudunk a királyi palotán kívül, amilyenek a Gara-testvérek palotája és más házak. A legújabb feltárásokban előtűnt középkori ülőfülkés kapualjak tömege az európai építészettörténetben is egyedülálló jelenség. Gyakorikak a gyámköveken előugró emeletsorok. Egészen egyedülállóknak nevezhetjük a világon a budai Vár lakóházaiban már eddig talált ülőfülkés kapualjak nagy számát. Az ülőfülkék a legváltozatosabb megoldásokban készültek és jelentős építészeti megoldásokat mutatnak. Ezek az építészeti jelenségek, melyek a budai Vár középkori házépítésére jellemzők, megállapíthatóan szétsugároztak a

Kárpát-medence legtávolabbi vidékeire is. A budai típusú ház-alaprajzoknak a széles kapualjak adják meg jellegzetességüket. Nem a középkori nyugati nagyvárosok egészen városias lakóházai ezek, hanem megőriztek valamit a vidéki mezőgazdasági jellegből is. A városnak, kereskedelmi és ipari arcvonásai mellett megmarad mezőgazdasági jellege is.

Az 1945. évi felszabadulást követően végzett feltárásokban a várbeli barokk vakolat köntöse lehámlott felszíne alatt a magyar középkor nemvárt gazdagsággal került elő, hasonlóan a varsói barokk-házak alatt előbukkanó középkori maradványokhoz.

Mátyás nemcsak a palotával törődik, hanem a város építésével is, amennyiben a helyreállítást elmulasztó tulajdonostól elkoboztatja házáat. De a házak javítását, helyes és szép építését nemcsak a királyok szorgalmazzák ezidőben, hanem a vári testület is. A bérbeadási szerződések jelentős része a ház javításának kikötéseit is tartalmazza, mely nem egy esetben a városi hatóság szigorú előírásaira vezethető vissza. Az építésrendőri jogkörnek ez a fejlettsége majd minden középkori városra jellemző.

A Vár lakóházainak együttese és a királyi palota épületcsoportja mellett Zsigmond és Mátyás budai vára is jelentős. A hazai hadiépítézet történetében előremutató állomás, mely a XV. század folyamán nagy fejlődésnek indult olasz várépítési rendszer korai átvételét bizonyítja. De egyidejűen érdekes abból a szempontból is, hogy megőrzi a középkori szabálytalan alaprajzú belsőtornyos várak, helyenként a külsőtornyos várak rendszerét, — melyeket a legtöbb európai városban későbbi rendszerekre alakítottak át.

A középkorban kialakult utcahálózat és jórészt telekosztás is Buda hosszú török uralma alatt (a város 1541. évi eleste és 1686. évi visszafoglalása közötti időben) megmaradt. A török nem sokat tesz hozzá és csak lényegtelen részekben módosítja a városképet, melynek alkotó épületei a rendszeres karbantartás elhanyagolása folytán fokozatosan pusztulnak. A visszafoglalást követő évből származó régi térkép meglehetősen pontos képet ad a budai Vár akkori állapotáról. Maguk a Vár erődítésrészei azonban kivételesen jó karban vannak és jóllehet ezeket sem sokat korszerűsítette a török, mégis jelentős még ebben a korban is a magyar királyok által kiépített Vár. Jellemző erre az 1684. évi megghiúsult ostrom és az a sok veszteség, melynek árán 1686-ban az egyesült európai hadak visszafoglalják.

A rommálott városba a gyarmatosító osztrák császári udvar pártfogoltjait telepíti. Köztük azonban lassan helyi, városi-polgári öntudat alakul ki. A még németajkú lakosságot gazdasági érdekei

a távoli Bécsből irányított osztrák közigazgatási hatósággal is szembefordítják.

Fontos intézmények idehelyezése, majd ismét az ország fővárosává való kijelölése révén a várhegyi telep megint fontos helye lesz az országnak. A barokk-kor végén országgyűlési termet építenek, a klasszicizmus korában megyeházat kap.

Pest és Buda egyesítése (1873) után a vármaradványokat elépítik, a kapukat lebontják, a várfalakat sok helyen feltöltik — a Vár déli csücskén lévő védőberendezéseket nagy átépítésnek vetik alá, melynek során az egész együttest kivetkőztetik történelmi jellegéből. Az ország többi városaihoz hasonlóan, itt is megtörik a történelmi fejlődésben harmonikusan alakuló magyar városkép és a Vár addig egységes városképében megjelennek a kapitalista korra jellegzetes — elsősorban üzleti hasznot célzó — befektetések: a bérházak és a bürokrácia túlméretezett épületei, agyondíszített homlokzataikkal (Pénzügy-, Hadügy-, Külügyminisztériumok, Országos Levéltár).

A Vár lakónegyedének józan és egyszerű épületeiben és ezekből álló utcaképekben őszinte építőszellem tükröződik, melyben magyar népi sajátosságot véltünk felismerni. A vári utcaképek nem tartalmaznak olyan formabővéseket, melyekkel nyugaton a templomokat vagy földi hatalmasságok épületeit díszítették fel. A budai lakóházak az ember mindennapja számára készültek. Ebben van közelségük és hatásuk elsősorban, különös szépségük pedig az egyszerűségükben is rendkívül változatos találékonyságban és megjelenésükben, az apró különbségek sorozatában jelentkezik. A házak vonalainak finom töréseiben, hajlásában, az épületek kiképzésének egyszerűségében rejlenek azok a részletek, melyek az egész Vár épületegyüttesének oly kiváló megjelenését eredményezik.

II. Műemlékvédelem a Várban

A budai Várnak fontosságát a szocialista kultúrában bővebben tárgyalja a „Budai Vár helyreállítása” című könyv és úgy ebben, mint az Építőművészek Szövetsége kiadványában részletesen megtörtént ismertetése a műemléki épületek és különösen a műemléki épületegyüttesek Szovjetunióban vitt szerepéről. A Szovjetunió műemlékvédelmi gyakorlata egyértelműen és határozottan foglal állást az ilyen műemléki együttesek feltétlen fenntartása, a korszerű műemlékvédelmi tudományos eljárások alkalmazása és megvalósítása terén, ahogyan ezt a szovjet szakemberek könyveikben is kifejtik.

A budai várpalota épülecsoportja azonban nemcsak a fent tárgyalt esztétikai és történeti: tehát műemléki fontossággal bír, hanem az ország fővárosa építészetének legfontosabb tényezője. A város körvonalának legjellemzőbb tagja, mely döntő hatású kiindulópontja a Vár alaprajzi kialakulásának, az utcák és terek kialakulásának kulcsa. Ez emeli ki a budai városképben még külön is a palota fontosságát. Túl jövőbeli elrendelt célján — ezt látjuk benne ma, de ezt látták előző korokban is, sokkal szegényesebb keretek között, a barokk-idők ábrázolásain, amikor a sok különféle helyről készített metszet, rajz középpontja mindig a budai Vár palotájának épülettömege.

Népi demokráciánk elvégezte a magyar történelemben oly fontos szerepet játszó egykori középkori királyi palota tudományos feltárását, melyből rendkívül gazdag leletanyagokkal bontakoznak ki több évszázad anyagi kultúrájának dokumentumai. Az akkor ismert világ cserép-, fayance-, porcelán-, bronzöntő-, fegyverkovácsműhelyei termékeinek nagy tömege került elő. XIII. századi edények, házi eszközök, fegyverek és pénzek az itt folyt életre vonatkozóan adnak felvilágosításokat. Most már nemcsak az erre járt utazók leírásaira és történelmi forrásaikra támaszkodhatunk, hanem ezekre a lelet-tárgyakra is, melyeknek restaurálása még hosszú éveket vesz igénybe. De, hogy addig is, míg teljes feldolgozásukkal a restauráló műhelyek és tudósaink elkészülnek, minél többen képet kaphassanak a feltárásokról, a Szentháromság-utca 2. alatti Vármúzeum termeinek egész sora mutatja be a várra vonatkozó anyag munkaközi állapotát. Itt van sok szép és külföldi viszonylatban is ritkaértékű lelet. Az ásást és restaurálást bemutató fényképek és a feltárt terület részletesen kidolgozott modellje.

Az egykori Vár helyén pedig a palota kevés maradványának és a középkori erődrendszer hatalmas falainak kibontása folyik.

Az osztrák császári uralom eltüntette a fényes magyar középkor épületeit és különböző kertépítmények takarták a budai Vár védőműveit. Szerencsésen megmaradtak azonban nagy, összefüggő várfalai, amelyeknek kiszabadítása évek óta folyamatban van.

Az egykori állapotnak és az alapoknak feltárása után az összefüggő részeket áttörő hézagok kifoltozásával, a zavaró építmények eltávolításával készül a középkori Vár helyreállítása. Egyidejűen megkeressük azokat a régi metszeteket és a századvégi palotabővítéskor készült fényképeket, melyek az eredeti építmények hiteles helyreállításához az építészek számára támpontot nyújtanak.

Ilyen munka alapján, az évszázadok törmelékhalmozai sokméteres (helyenként 7—13 m) földtöltéseinek eltávolítása után, sok adalékot kaptunk azokhoz a kiegészítésekhez is, melyeknek céljuk az, hogy ezt a maga idejében Magyarország legkorszerűbb várát és annak eredeti hatását megközelítően mutathassuk be. Így volt arra is lehetőség, hogy az erődrendszer déli sarkán lévő Nagy-Rondellát helyreállítsuk, mely még ma is 4 méteres földtöltésen ül.

Feltárjuk a négy középkori vár-kapuzatot. Köztük a csúnyán elépített nagy Zsigmond-Kaputornyot, amelyet a Hallart-féle 1686-cs rajz alapján állítottunk helyre. Helyreállítottuk az egykori vár-falszorosokat és kapuudvarokat, kibontottuk a ráfalazott múlt századvégi csúnya köpeny alól a korai-középkori Buzogány-tornyot, melynek helyreállítása most van folyamatban, a hozzá csatlakozó nyugatra néző várfalakkal együtt.

Előkerült a hatalmas nagyterem, két középpillérrével, melyek egykor a terem hat keresztbordás boltmezőjét hordták.

Mindezek a munkák a korszerű műemlékvédelem szabályai szerint készülnek és ügyelnek arra is, hogy a kiegészítések mindenhol megmutatkozzanak és ne vezessenek a történelmi dokumentumok meghamisítására.

Nagy gonddal készül az ország legnagyobb műemléki együttesének, a budai várnegyednek helyreállítása is. Itt az előkerült középkori részletek bemutatásán kívül a kirívó nagyságú és rossz ízlésben készült épületek átalakítására is súlyt helyezünk, hogy így az eredeti szépségű épületek zavartalanul érvényesülhessenek.

Ez a gondoskodás kiterjed a várat övező kertekre is. A palotát körülvevő kert nyilvános lesz és végre meg fognak nyílni népünk számára a dunaparti Ybl Miklós-téri díszes lépcsőrendszer eddig mindig zárt vasrácsának kapui, az egykori magyar királyok várának tövében újjáépített hatalmas park, ahonnan az egész városra néző szép kilátásban gyönyörködhetünk.

Kiszabadul és nyilvános parkká alakul át a lakónegyedet övező várfalak töve is, a most helyreállított Fehérvári-rondella környéke és megújodnak a régi várba vezető feljáratok.

Mindezek a munkák szolgáljanak például szocializmust építő országunk többi városa számára is, melyeknek városközpontjai most sorban megújulnak.

A Budavár című diafilm szövege

1. Gótikus ülőfülkék a várbeli középkori lakóházak kapualjaiból.

2. Középkori házak az Országház-utcában. A zárterkélyes, gyámköves házat 1952-ben állították helyre. A mellette lévőnek emelete ivecses gyámsoron a földszint falsíkja elé ugrik.

3. Középkori díszítőfestéssel helyreállított ház a Tárnok-utcában, melynek gótikus mustráját a több réteg újabbkori vakolat alatt sokhelyen megtalálták. A gótikus ablakokra már nem volt elegendő nyom, ezért a barokk kőkeretes ablakokat meghagyták.

4. Buda képe a Gellérthegyről 1686-ból. Előterben a királyi palota. Wening metszete Hallart tüzértábornok eredeti rajza után.

5. Országház-utca 24. szám 1800 körül épült lakóház 1951-ben helyreállítva.

6. A régi budai városháza barokk épülete. Három középkori házból egyesítették a XVIII. században. Az 1945-ben súlyosan sérült ház most a Vármúzeum, melyet a barokk állapotának megfelelően állítottak helyre. Itt nyílt meg a vár-ásatások anyagát bemutató kiállítás.

7. Egyszerű műemlék-lakóházak eredeti, koruknak megfelelően helyreállított homlokzatai (Uri-utca 9) barokk stílusú ház, egyszerű kőkeretes nyílások, az enfeleten cseppdíszes keretek, kovácsoltvas rácsok, simított és meszelt vakolat.

8. Egyszerű műemlék-lakóházak koruknak megfelelően helyreállított homlokzatai (Fortuna-utca 17—19, barokk-stílus). A tetőknél külön gondot fordítottak a csúnya padlásablakok, bádogtető, kimászó ajtók és kéményseprő-járdák eltávolítására. A tetőhéjakat mindenütt cserépből készítették és pedig a régi időknek megfelelően nem hornyolt, hanem hódfarkú cserepekből. A baloldali ház még vakolatlan.

9. Egyszerű műemlék-lakóházak koruknak megfelelően helyreállított homlokzatai (Uri-utca 35. Copf.) A kapuk helyreállítása a tagozatokat borító sok festékréteg eltávolításával történt, amelyek már összerepedezve felpikkelyeződtek. Ezeket gondosan le-

pácolják, a fakaput kijavítva, újra beeresztik és vagy viaszkolják vagy mázolják. A régi csúnya bádog házszámtáblákat vésett kő-táblákra cserélik ki. Itt is megfigyelhető a tető rendje.

10. Műemlék-lakóház korának megfelelően helyreállított homlokzata, amelynek csak egy méteres szakasza maradt meg a rombolásból. (Bécsikapu-tér 7, klasszicista). A domborműveket fénykép alapján rekonstruálták.

11. Egyszerű klasszicista stílusú műemlék helyreállítása (Uri-u. 24).

12. Novgorodi műemlék-templom helyreállítás előtt.

13. Novgorodi román kori templom 1948. évi állapot.

14. Régi lépcső és falak helyreállítása. Mély hézagokkal kiképzett nyers vegyes falazat.

15. Ásatásból előkerült leletek. XV. századi címeres gótikus mészköfaragvány.

16. Ásatásból előkerült korai reneszánsz kőfejezet, Mátyás király korából.

17. Ásatásból előkerült gazdag reneszánsz vörösmárvány faragvány (ajtókeretből) Mátyás király korából.

18. Zsigmond kori zománcos kályhacsempék a vári ásatásból. Gazdag változatosságban kerültek elő leginkább zöld és barna színekben, de Mátyás idejéből fehér, lila, sárga zománccokkal is.

19. Középkori csonttárgyak a királyi udvar ásatásából.

20. Mátyás korabeli fémveretek az ásatásból. Bronz könyvsarkok, kapsok és díszek.

21—21/a. Ásatásból származó leletek, középkori fegyverek, középkori munkaeszközök.

22. Színes mázas padlóburkoló csempék Mátyás palotájából, a királyi majolikaműhelyből. Négy-, hat-, és nyolcszögű lapok.

23. Egyszerű szépformájú középkori használati edények.

24. Déli nagy rondella, a vár csúcsának legerősebb védőműve, helyreállítás közben. Mellette baloldalt a lefejtett barokk köntös alatt feltárt karsú, gótikus korból való buzogánytorony. Utóbbinak kiegészítése 1953-ban megtörtént.

25. A déli nagy rondellához vezető középkori kaputorony képe, melynek helyreállítása a helyszíni leletek és Hallart rajza alapján 1953-ban elkészült.

26. Várfalak egyik helyreállított szakasza, a védő-ormozatokkal.

27. A várfalak körül helyreállított egységes park.

28. Zsigmond korabeli nagyterem ásatás közben. Jól látszik a terem kőbordás, gótikus boltozatait tartó két pillér, melyből a

boltozatbordák sugarasan szerteágaztak. A háttérben a barokkori palota kiégett és rongált legdélibb épületszárnya.

29. A nagyterem egyik ablakkeretköve. A gazdag kereszt-sударas kőosztású gótikus ablak többi darabjai lehetővé teszik azok összeállítását és a nagyterem eredeti megjelenésének visszaállítását.

30. A nagyterem helyreállítási terve, a helyükre rakott bordákkal, padlóval és ablakokkal.

31. A Szentháromság-téri régi pénzügyminisztérium helyreállított épülete. Példája egy újabbkori vári, túlságosan hivalkodó hivatali épület átalakításának. A magasság csökkentésével és a homlokzat elemeinek egyszerűsítésével nyugodtabb hatást sikerült adni a helyreállítás során. Az így elkészült épület most már jobban illeszkedik a vári házak művészi együttesébe.

32. A Kapisztrán-téri helyreállított középkori templomtorony. A súlyosan sérült torony barokk köpenye alatt oly sok gótikus részlet került elő, hogy azok bemutatása volt kívánatos. A barokkvonalú sisakot meghagyták, mert gótikus formájának visszaállításra nem volt kellő támpont.

1. SZEMELVÉNYEK A JAVASOLT IRODALOMBÓL

1. A VÁRI ÁSATÁSOK NÉHÁNY MŰSZAKI VONATKOZÁSÚ KÉRDÉSE.

Írta: Seitl Kornél

A régészetnek a gyakorlati étellel, az újjáépítéssel való szoros együttműködése tette lehetővé azt, hogy a budavári ásatások során a középkor és a reneszánsz korára vonatkozóan kitűnő régészeti kutatásokat tudtunk végezni. Természetes, hogy haladó szellemű kutatás olyan területen, amely több évezreden keresztül emberi település helye volt, nem szorítkozhatott elszigetelten arra, hogy csak a középkor és a renaissance korának régészeti emlékeit tárja fel, hanem annak teljes feltárására törekedett. Így a vári ásatások során az őskortól kezdődően feltártuk a terület településeit, palotaépítési szakaszokat és az erődítéseket, felkutattuk az anyagi műveltség gazdasági és művelődési élet tárgyi emlékeit. Ahhoz, hogy megértsük Budavár irányító szerepét a feudalizmus korának anyagi és szellemi életében, feltétlenül szükséges a terület természeti adottságainak vizsgálata is. Az idevonatkozó kutatások és felmérések eredményeinek részletes kidolgozása még nem fejeződött be. Geológiai és vegyvizsgálati kutatások most vannak folyamatban.

Dolgozatunkkal nem is az a célunk, hogy kutatásaink végső eredményeit összegezzük, hanem vázolni akarunk néhány olyan kérdést, amely esetleg felhasználható lehet a régészeti feldolgozásoknál és megvilágít néhány problémát.

A budavári ásatások megindításánál még nem tudtuk, hogy azok milyen méretűek lesznek, és így a meglévő adottságokat kihasználva, célunk elsősorban az volt, hogy a középkori palotának a körvonalait meghatározzuk. Majd a nagyból haladva a kisebb felé kapjunk meg részlet-eredményeinket. Így a mai palota egész területén egyszerre indultak meg a feltárási munkák, kikeresve a középkori palota alaprajzának jellemző pontjait.

A cél eléréséhez igyekeztünk számbavenni az 1948-ig rendelkezésünkre álló adatokat. Több térkép közül három bizonyult hitelesnek. E térképek adatai nagyjából fedik egymást, de részleteikben vannak eltérések.

A XVIII. századig a térképezés fejlődése igen lassú folyamatú volt. A kezdetleges térképekre jótékonyan hatottak a művészetek. A fametszést és rézmetszést, ezt a két eljárást, — amellyel az első térképeket

sokszorosították — művészek fejlesztették. A térképezés tudományos alapjai a geodézia és a geográfia lassan, de fokozatosan alakult ki a XVII. század végén megindult fokmérések nyomán. Amikor ezek a tudományos mérések a Föld alakjának a valóságot megközelítő megismerésére vezettek, a Föld képeinek is a természethez jobban hasonló rajzát iparkodtak a térképészek megszerkeszteni.

Az ásátások műszaki munkáinak megindításánál elsősorban a való helyzetet legjobban visszaadó Joseph de Haüy hadmérnöktől 1867-ből származó térképet használtunk fel. E térkép Rabatta császári hadbiztos hagyatékában, a bécsi Staatsarchivban maradt fenn. A térkép az egész Vár területét ábrázolja kis méretarányban, így az erős kisebbités miatt egyébként értékes adatai mellett a középkori palota építménye csak nagy vonalakban értékelhető ki.

A térképeket főleg a középkori kutatás szempontjából ismertetjük röviden. A fenti térkép leírása: az alap nagysága 1.16x038. m. Méretei bécsi ölben vannak megadva.

A térkép jobb alsó sarkában lévő jelmagyarázat huszonnégy nagybetűvel tünteti fel a Vár nevezetesebb épületeit, ill. helyeit, de hiányzik az ábrázolásoknál használt egyéb különféle jelzések és számok magyarázata. A térkép az erődrendszer falait piros kettős vonallal jelzi. Vékony piros vonallal ábrázolta a középkori palota alaprajzának körvonalait, feketével a síkrajz többi részét, többek között a polgárváros birtokhatár jelzéseit (kivéve a Basadzszámít, a basa palotáját és a templomokat, amelyek szintén pirossal vannak megjelölve). A középkori palota és a polgárváros háztömbjeinek szélét vékony halványlila sávval emeli ki. Külön fel kell említenünk a térképen feltüntetett házak számozását, ami magától értetődően meghatározott rendszerben történt. Központi helyen (a mai Disz-tér 16. sz. 6470 hrsz.) kezdtek meg. Odamenet az utca egyik oldalát folyamatosan végig, visszajövet a másikat látták el számokkal. E számok hitelességét igazolja a Tárnok-u. 14. sz. ház homlokzatán az 1951-es restaurálásnál megtalált 114-es házszám, amely meg egyezik Haüy térképének adataival (L. t. 1).

A birtokhatárokat az utca-vonaltól befelé egy kis vonallal jelölték és csak a házhelyek homlokzati hosszát adták meg, amelyekről számszerű leírásaink vannak.

Az ásátások is igazolták a térkép egyes jelzéseit. A templomok lehelyezése a térképen megfelel a valóságnak. Sajnos, a Disz-téren a térkép alapján kutatott középkori Szent György-templom alapfalait nem sikerült megtalálnunk, egyrészt azért, mivel azok valószínűleg zömmel a Honvéd-szobor alá esnek, másrészt, mert a sziklás szintet itt is közvetlenül a mai útburkolat fedi (1.). A magyarázó nagy számok tölem származnak.

A palota területén két kutat ábrázol két O körrel. Az egyiket a délkeleti épületszárnyhoz közel tünteti fel, a másikat a nyugati épületszárny árkádsoránál (3), a mai palota ú.n. Albrecht-pincéje helyén jelöli a térkép. A nyugati belső udvarban Mátyás-kori ólomcsöves vízvezetékét találtunk, amely az említett kút felé vezet és így támogatja a térkép ezen adatát.

A nyugati nagy zwinger déli (Újvilág kapu) és belső kapufáját a térképen út köti össze. Az út kihajló tengelyvonalának rajza azt mutatja, hogy az út a terephez idomult. Nincsenek feltüntetve a térképen az út

¹ Hung. Fasc. 73/II. No. 25. 1687 Jänner, Oben. — Atrajzolt másolata megjelent: Károlyi Buda és Pest visszavívása 1686-ban (Pest 1886); átdolgozott másolata pedig ezen mű új kiadásában Károlyi-Wellmann, i. m. (Bpest 1936).

mentén lévő épületek, amelyeket viszont e területről készült metszetek minden esetben feltüntettek. Az említett épületek nyomai megmutatkoztak az ásásoknál. Feltehető, hogy ezen objektumok elhanyagolása azt jelenti, hogy jelentéktelenek voltak (gazdasági épületek, stb), kivéve a dzsámít, amelynek helye az út mentén viszont jelölve van. Ma már csak kisebb falmaradványok igazolják a térkép adatait. Láthatjuk, hogy Haüy különbséget tett a lényeges és lényegtelen objektumok között.

A térkép feltünteti a déli nagy rondellához csatlakozó nyugati ágyúállást.

Feltételezhető, hogy ezt kihasználva és ehhez csatlakozva építették a Vauban-féle csillagformájú falakat, amelyek a mai napig fennmaradtak.

A Dunától felvezető ösvény a térképen hídon megy keresztül, amely az itteni védelmi árkot ível át. Az árkot sárga kettős vonallal jelölte, ez a déli zárófaltól kiindulva, a nagy rondellát megkerülve egészen a Buzogány-toronyig, illetve a nyugati nagy zwinger faláig tart. A hídfő nyomát a bástyafalon megtaláltuk. Az ásások során csupán egy kutató-árok megnyitásával az árok valóságos elhelyezkedését nem tudtuk megállapítani.

Haüy a palota ábrázolásánál az alaprajzi körvonalak mellett építészeti részletet is feltüntetett. Így trapézalakú díszudvart körülvevő árkád-sort és a belső udvar íves pillér sorát. Valószínűleg azért, mert ezek kintütek környezetükből. Sajnos, a kápolnától északra elterülő keleti épületszárny helye a térképen teljesen üres maradt. Talán a romok és cmladékok akadályozták meg a terület felmérését.

Az 1686-os ostromban keletkezett ú. n. császári rést a kettős várfal jelölése mellett még pontsorról is kiemeli.

Az akkori kor felmérési adottságához képest az igen gondosan elkészített térkép érthetetlenül a István-tornyot rosszul tájolja, továbbá a különböző tereptárgyakat sokszor azonos színnel és jellel jelöli (védárkok és kerítések).

A fentiekből láthatjuk, hogy kutatásainknál Haüy térképe alapvető fontosságú volt. Sajnálatos tény, hogy az eredeti felmérési lap nincsen birtokunkban, a térképről csupán másolatunk van, így nem lehet megállapítani, hogy milyen eljárással mérték fel. A régi birtokhatárok számadatai alapján mégis azt tételezhetjük fel, hogy az általunk használt térkép az egyes felvételi lapoknak összesített „áttekintő” térképe. Ezt mutatja a térképlap kis méretaránya is.

Térképünket a múlt századi és mai térképekkel összehasonlítva, kisebb hosszaknál 3—5 m, nagyobbaknál 10 m-en belüli torzulásokat állapíthatunk meg. Ezek feltehetőleg a térkép kisebbitésének szerkesztési hibái.

Haüy térképen kívül De la Vigne 1686-os térképét és Anguissola Leandro mérnök 1690-es térképét ismertetjük, rámutatva a már leírt térképpel szemben megállapítható és minket érdeklő eltérésekre.

De la Vigne térképén² a beépített területek vonalkázottak, és ezáltal a középkori palotaépület részei különválnak a környezetüktől. A palota déli részén az ásás eredményei nem fedik pontosan a térkép adatait, illetve olyan falat is felszínre hoztunk, amely a térképen nincsen ábrázolva. Az ábrán feltüntetett helyen, bár a térkép beépítést nem mutat, falcsonkot találtunk. Ez a fal két részre osztja a palota udvarát és elhelyezkedésével a déli bástyafalhoz támaszkodó épületet tételez fel. De la Vigne az erődrendszer falainak támpilléreit jelöli, ellentétben

² Budae ac Pestí ichnographica descriptio etc. Ismertelvé: Buda és Pest grafikus ábrázolásai a visszafoglalás korában. 1686—1718. Bpest, 1936. 193 tétel alatt.

Háüyvel. A meglévő támpillérek azt mutatják, hogy a keleti oldalon ezeknek jelölése a palota előtti várfalon téves, viszont a nyugati várfal hosszú szakaszán támpilléreket nem jelöl, noha ezek állanak.

A Dunához lefutó déli zárófal mellett, ahol a keleti kis zwinger bástyafala beköt, valamivel feltűnőbbben, mint Háüy, jelöl egy objektumot. Ennek helyén ma is középkori nyomok (esetleg lépcső) és szint mutatkozik.

A kápolnához csatlakozó épületrészeket még kevesebb adattal tünteti fel, mint az előző térkép, viszont a keleti kis zwingert szaggatott vékony vonalakkal három részre osztja. E jelzések az 1686-os ostrom alatt telepített hevenyészett erődítések nyomai. A déli nagy rondella védőárkát É—D irányban híddal iveli át. A Hallart- és Juvigny-metszetekben ez az áthidalás jól látszik.

A fából épített szükséghíd az ostrom által lerombolt nagy rondella falára támaszkodott. A térkép domborzata igen plasztikus. A várhegy lejtőinek ábrázolása megközelíti a Lehmann által feltalált (1799) csíkokkal kifejezett domborzati térhatást.

A harmadik térképünk, mely az ásatainkhoz adatokat nyújtott, a fentemlített Anguissola Leandro mérnök jelentéséhez készült színes tervrajz. 1690. október 25-én a budai várparancsnok a Haditanácshoz Bécsbe intézett jelentéséhez csatolta a rajzot, mely az erődítéseken végzett munkát, illetőleg az erődítés állapotát tünteti fel.³

A tervrajz a céljának megfelelően csak a Vár erődfalait és védőárkait ábrázolja. Kár, hogy a középkori palota helyét üresen hagyja, mert mérhető adataival az ásatainkhoz nagy segítséget nyújtott volna.

A térkép érdekessége, hogy az ostrom által megrongált bástyafalakat tünteti fel. Ezek figyelembevételével vizsgáltuk meg a jelzett várfalakat.

A jelentéshez csatolt tervrajz leírásának kivonatos fordítását az alábbiakban közöljük.

„Október 18-án kezdték meg a munkát. A B és C betűnél. Az A rondellánál még e héten teljesen felépítik a falat. B-nél a jobboldalon ez a munka elkészült, de a baloldal a rést még elzárja és sok időbe került ezt alapjaiból ismét felépíteni, míg a védőfalon támadt réseket, amelyeknek eltüntetése szükségesebb, előbb be nem építik. C-nél szintén ezen a héten bevégzik a rés beépítését. Most kezdenek a falazáshoz S-nél és T-nél. A földmunkákat illetően azok kezdetüket vették a G bástya előtt. Amint a H-K jelzik, fedett út készül és elkészül a várárok külső oldala is 8 nap alatt, ha jó idő marad, ugyanígy a 4-es számnál is. 4, 25, 26, 27-es rondella előtt és a 6-os számnál az árkot kitisztítjuk és elkészítjük a várárok külső oldalát, erre a munkára azonban tetemes időt kell szánni. A Q rondellára, mivel a hegyről (Gellérthegy) az egész védőműbe be lehet lőni és a katonák benne egészen védtelenül állnak, mellvéddel ellátott falat húzunk, jelenleg azonban ezt a falat nem tudjuk megépíteni, minthogy nagy kiadást igényel, és a tél beállta előtt nem készül el. A már jelzet Q rondella előtt, a 28-as számnál az árok kitisztítása folyik és a 12—13-ig. Ezt a fentebb részletezett munkát ölenként fizetjük. A várárokon kívül a gödrök és lyukak betöltési és ezáltal a sík terület (esplanada) helyrehozási munkái már a kezdetüket vették a 29-es számnál. A 39. 40. és 41. számnál jelölt lőportornyok azonban nagyon rossz állapotban vannak. A rajzból látható, hogy várfalon ütött rések közül még sok áll nyitottan és ezeknek a beépítésére a tél beállta előtt már

³ Bécs, Kriegsarchiv, HKR 1690 No. 266. Exp. A térkép található: Feldakten 1690. 10/1. — Bánrévy György közlése.

nem lesz idő, minthogy némely helyen az alaptól kezdve kell felépíteni és más (új) támfalakat kell emelni.”

Az itt részletesebben ismertetett három térképen kívül még egész sor térkép adatait vontuk vizsgálódásunk körébe.

A várhegy dombjainak oldalai részben a Dunavölgy felé, részben az Ördögárok felé lejtnek. Északkeleti-délnyugati irányban elnyúlt és völgyekkel határolt fennsíkszerű tetejét pleistocén kori édesvízi mészkő, ill. mésztufa fedi. A hegy déli lejtőjénél a feltöltés alatt sárga homokos agyag, majd a budai márgaréteg az uralkodó.

A tektonikai mozgások a fennsík peremrészeit emelték ki és az erózió mélyebbre vágódását segítették elő, úgyhogy a Várhegy egyre éleesebben vált külön a környezettől. E mozgások következtében különösen a Várhegy déli peremrészén találunk 3—10 m-es szintkülönbségeket, amelyeket kihasznált a település a védelem céljaira.

Az ásások folyamán a palota területén a márgatómegeknek öt törésvonala mutatkozott meg. A XV. századi palota végleges formáját ezek a képződmények determinálták. Ehhez igazodva a középkori palota területét 4 részre oszthatjuk.

A mai Szent György-térnél ásásaink folyamán a jelenlegi felszíntől 3—5 méterre márgát állapíthattunk meg, annak megsüllyedése természetes alapját alkotta a palota északi zárófala előtti védőároknak.

A mélyedés déli oldalán épült a középkori palota északi zárófala (1), amely követve az árok peremét, a keleti oldaltól egészen a Karakas pasa tornyáig tartott. E mélyedés megmutatkozik egy-két korábbi metszeten. (LI. t. 4.) A polgárváros kialakulása üresen hagyta e területet, oklevél bizonyítja, hogy ezen a területen később is csak kertek húzódtak.⁵ Ez a mélyedés szabott határt, mint védelmi vonal, a palota északi kiterjedésének.

A mélyedés vonalától délre egészen az ú. n. „Szárász” árokig terjedt a palota első udvara. Ezt az utóbbi vonalat is, mint második védelmi állást, szintén hatalmas fallal erősítették meg, amely a keleti oldaltól egészen a nyugati erőrendszer faláig húzódott.

A harmadik törésvonal a középkori palota trapézalakú díszudvarát zárta le északról. Ezen árok déli peremét szintén vastag fal szegélyezte, amelynek a falmaradványait az ásások folyamán 10 méter hosszúságban megkaptuk. A fal azonban nem a Csonkatoronyhoz köt be, mint azt Haüy térképe jelzi. Az árok vésett márgafala a Csonkatoronytól egészen a keleti oldalig terjedhetett. Sajnos, az itteni kutatásokat nagyban gátolták a mai palota alapfalai. Pedig e terület teljes feltárása lényegesen hozzásegített volna a középkori palota keleti szárnyának tisztázásához.

A negyedik törésvonal közvetlenül az István-torony déli oldalán jelentkezik. E helyen a márgarétegnek hirtelen esése szintén hatással volt a palota formájának és erőrendszerének kialakulására. A törésvonaltól kb. 23 m-re építették a déli bástyafalat, amely a keleti bástyafaltól egészen a Buzogány-toronyig tartott. A budai márga erős lejtése egészen a déli nagy rondella területéig, ill. az ötödik törésvonalig húzódott.

Ez a törésvonal tulajdonképpen szintén a középkori palota déli vérendszerének fontos tartozéka volt. Az itteni mélyedést az ú. n. Kelenföldi-kapu hidja ívelte át, majd annak megszűnte után az árokba — mint természetes adottságot kihasználva építették be Zsigmond korában a déli nagy rondellát. Az árok szélessége megengedte, hogy egyben a rondellának is védőárkul szolgáljon.

⁵ O. L. DI. 22.637. — Bártfai Szabó László dr. közlése.

A Várhegy déli pereme mentén épült a tulajdonképpeni középkori palota, amely az itteni keskeny fennsíkot körülvéve, mindenhol a terep-
hez simul hozzá.

A XVIII. században megkezdett építkezések nivellálási munkálatai eltüntették a középkori palota lépcsős jellegét. A fennsíkon megmaradt falmaradványokat elbontották és a törmelékanyaggal töltötték fel a mélyebb szinteket. Ennek köszönhető, hogy a mélyebben fekvő középkori épüetrészek napfényre kerülhettek.

* * *

A szocialista tudomány fokozottabban irányította szakembereinek figyelmét arra, hogy a különböző tudományszakok között a legmélyebb összefüggéseket felderítse és módszertanában ezeket a kapcsolatokat megeremtsé, illetve használja.

A régészeti feltárások tudományos feldolgozását elsősorban a felméri terepmunkák, térképek, részletrajzok, rétegtervek, stb. segítik elő. Ezért ezeknek szabatos kidolgozása igen lényeges.

A vári ásátások területén a felméréseket megnehezítette az a körülmény, hogy a városmérés által telepített pontok a háborús pusztítások következtében nagyszámban elpusztultak. Ezeknek újra való meghatározása sok időt és munkát igényelt.

A középkori palota alaprajzi felmérése és szintezési munkálatai után került sor az építészeti részletek feldolgozására. Az ásátáshoz igazodva egy-egy objektumról több ízben is készítettünk munkaközi felvételeket, hogy rögzíteni tudjuk a feltárások egyes szakaszait. A problémakörhöz csatlakozott a kormeghatározó rétegek felmérése is, amelyekre a leletek lelőhelyeinek meghatározásánál is szükség volt.

A felméréseinket az országos háromszögelési hálózatba kötöttük be. Munkálatainknál 1:100 méterarányú 1 m-es négyzethálózattal ellátott térképpel dolgoztunk kint a terepen. Ezáltal mód nyílt arra is, hogy az előkerült leleteket már a helyszínen a négyzethálóznak megfelelő számmal és a mai felszíntől számított relatív mélységi adatokkal lássuk el. Az így alkalmazott négyzethálózat a tereppontoknak az alaprajzon, ill. a térképen való egyértelmű és szabatos megjelölésére szolgál.

Ez a hálózat sztereografikus vetületi rendszer esetén, úgy készül, hogy a vetítési síkon a Gellért-hegyi délkörrel párhuzamos egyenközű egyeneseket húzunk és ezeket derékszögben a Gellért-hegyi kezdőponttal számított egyenközű egyenesekkel metsszük. Vagyis az abszcissa- (X) tengely a kezdőponton átmenő délkörnek a síkon egyenes vonalként jelentkező képe, az ordináta- (Y) tengely pedig a kezdő ponton átmenő és az abszcissa-tengelyre merőleges egyenes.⁴

A mérések eredményét tehát síkra, illetve síkra kifejthető alakzat (kúp, henger) palástjára kell vetítenünk. A vetítés matematikai törvények szerint történik. Ennek alapfeltétele, hogy mind az a felület, amelyről a vetítés történik, mind pedig amelyre a vetítés történik, matematikailag jellemezhető legyen.

Azonban a Föld szabálytalan tömeg, így matematikai függvényekkel nem írható körül, ezért kénytelenek vagyunk Földünket egy matematikailag meghatározható szabályos idommal helyettesíteni, amely megközelíti a valódi fizikai földfelületet.

⁴ Méréseinket a Föld felszínén végezzük és felületének kisebb nagyobb darabját általában síkra kiterített tárképen ábrázoljuk,

A Földet első megközelítésben forgási ellipszoidhoz, második megközelítésben gömbhöz hasonlítjuk. A forgási ellipszoid vagy a gömb felületének síklapon való ábrázolása különféle vetületi eljárásokkal történik.

A vetület elvileg úgy keletkezik, hogy az ábrázolandó terület pontjait egy központból vetítésugarakkal a felvetett felületre kivetítjük. Ha a vetületi központ a Föld felszínén (belsejében) van, úgy a vetületet sztereografikus vetületnek nevezzük. A sztereografikus vetület alapfelülete a gömb, képfelülete a gömböt a koordináta-rendszer kezdőpontjában érintő sík, a vetítés központja pedig az érintési ponthoz tartozó átmérőnek a másik végpontja.

A vetület törvényei szerint az érintési ponton (kezdőpont) átmenő legnagyobb gömbi körök képe egyenes; a kezdőpont körül képelt koncentrikus körök képei koncentrikus körök. A kezdőpontban torzulás nincsen, a torzulások a kezdőponttól mért távolságtól függenek. A vetület szögtartó.

Magyarországon három sztereografikus vetületi rendszer volt alkalmazásban, mégpedig a „Budapesti rendszer”, a „Marosvásárhelyi rendszer” és az „Ivanici rendszer”.

A „Budapesti rendszer”, kezdőpontja az egykori gellérthegy csilagvizsgáló keleti tornyának talppontja az alapfelületen. A kezdőponton átmenő délkör vetülete az összrendező rendszer X tengelye, erre merőleges az Y tengely.

A leletanyag helymeghatározása a fent leírtak alapján azt eredményezte, hogy 1. A lelőhely bármikor (síkraajz és domborzat változása esetén is) a terepen és a térképen rekonsztruálható. 2. A leletanyagnak hálózati számokkal való ellátása a későbbi tudományos feldolgozást segíti elő. 3. A négyzethálózat országos viszonylatban való alkalmazása egységes helymeghatározást mozdítana elő. 4. A négyzethálózati rendszer segítségével a nyilvántartás időtállóbb meghatározást tudna adni. 5. Ez a rendszer megkönnyíti a különválasztott korhatározó rétegek jelzését és későbbi állandó ellenőrzését.

*

Sokszor egy-egy új gondolat vagy a régiek talán szerencsésebb alkalmazása vagy tökéletesítése, olykor pedig egy mássikkal való összekapcsolása együttes felhasználása, új utat nyit meg, ill. hasznothozóbbá teszi a régít. Gondolok a fenti elgondolás mellett a domborminták, modellek és a fényképmérés (fotogrammetria) felhasználására a régészet területén is.

A vári ásatás eredményeit, a feltárt palota- és erődítésrészeket a Vármúzeum modellen rögzítette le, amely műszaki és régészeti adatok alapján készül 1:100 méretarányban. A modell bemutatja az erődrendszer fel nem tárt részleteit is. Ez utóbbiaknál műszaki alapul a múltszázadi térképek, Hauszmann-féle építési tervek és metszetek szolgáltak.⁵

A teljes középkori erődrendszer megmintázására azért volt szükség, hogy az ásatási eredmények az erődrendszerrel együtt olyan egységes

⁵ A Várat és abból a fontosságával kiemelkedő középkori királyi palotát nagyszámú metszet ábrázolja különféle égtájakból. Legnagyobb és bizonyítható hitelességet Hallard 1684-ben és 1686-ban készült metszeteinek kell tulajdonítani. Meggyőző azonosság tűnik szemünkbe, ha egymásmellé állítjuk Hallard déli 1686-os ostromképét és a Gellérthegy megfelelő pontja irányából készített modern fényképfelvételt. (Ll. t. 8-10.). Ll. t. 7, 9, 5, 6. képeken Hallard metszetén feltüntetett nyugati belső udvar íves pillérsorát és Schedel metszetén ábrázolt középkori palota keleti homlokzatának egy részletét összehasonlítjuk a modell megfelelő részletével.

képet nyújtsanak, mely a tájékozódást nemcsak a modellen, hanem a korabeli térképeken és metszeteken is megkönnyíti. A modell segítségével tesszük lehetővé vitás esetekben a terep utólagos rekonstrukcióját.

A modellek és domborminták főleg ott jutnának szerephez, ahol a feltárási területeknek egy fontos terepszakaszát akarnánk kiemelni. Így a domborminták közismert elkészítése után felületükre térképet (légi térképet) ragasztanánk. A térképes domborminta a terep magassági viszonyairól sokkal gyorsabb tájékoztatást nyújt, mint a síklapon ábrázolt térkép. A lejtőviszonyok szembeötlők, tehát ezek megállapításánál alapos tanulmányozására az ilyen térképeknél már nincs szükség.

A haladó régészet szolgálatában még komoly feladatok várnak a technikai tudományokra és ezeket egyre több eredménnyel kívánjuk alkalmazni a régészeti kutatások érdekében. Ezért szocialista tudományunk feladatai közé tartozik, hogy a felmerülő gyakorlati követelményeknek megfelelően kidolgozza az elméleti részeket. Ezen a területen teljesen járatlan út előtt állunk, hiányoznak az idevonatkozó feldolgozások. A mi feladatunk az, hogy a haladó szovjet technikai tudományok és tudományos módszerek segítségével meg tudjuk oldani a valóságos élettől és az új tudományos szükségletektől ránk rótt feladatokat.

(Archeologiai Értesítő 1952)

2. A VÁRÁSÁTÁSOK ÉREMANÝAGA.

Írta: Huszár Lajos

A régészeti és művelődéstörténeti emlékanyagot bőven öntő Várásatások folyamán indokolt meglepetést okozott a régi érmek feltűnő nagy mennyiségben való felbukkanása. Természetesen előrelátható volt, hogy az ásatásokat főként szórvány érem-előfordulások fogják kísérni, de az érmeknek az a nagy száma, ami eddig is már felszínre került, szinte példánélkül áll a hasonló természetű feltárások történetében. Legalábbis hirtelen nem tudnánk példát említeni arranéze, hogy a zárt telep feltárásánál olyan mennyiségben és főként olyan változatosságban került volna elő szórvány éremlelet, mint a jelen alkalommal.

Az éremanyag felületes áttekintése után is már tisztában lehetünk azzal, hogy itt jellegzetesen szórványanyagról van szó. Ezeknek az érmeknek tehát különösen a többi leletanyag keltezési kérdéseinek tisztázásánál lehet és lesz is majd igen nagy jelentősége. Egykorú szórványokról lévén ugyanis szó, a pontosan meghatározható érmek megbecsülhetetlen biztos időrendi támpontokat nyújtanak a velük együtt feltárt rétegek és előkerült tárgyak korának megállapításához. Minthogy azonban az érmek igen nagy számban bukkantak fel, jelentőségük túl nő a csupán keltezési szerepen és a maguk összességében fontos adalékot nyújtanak különböző szempontból a pénztörténet számára is.

Az ásatások folyamán eddig előkerült érmek száma mintegy 3000 darabra tehető.¹ Az ásatások azonban még nincsenek végleg lezárva, napnap után tűnhetnek fel még újabb éremsorozatok, melyek a már kialakult leletjegyzéket gazdagabbá tehetik vagy kiegészíthetik. Éppen ezért

¹ Ez a szám az 1952. július 15-i állományt jelenti, mely nappal lezártuk a feldolgozásra kerülő leletanyagot.

nincs itt még az ideje annak, hogy részletekbe menő pontos feldolgozást nyújtsunk az előkerült anyagról; ezt csak az ásatások végleges lezárása után lesz érdemes megtenni. Ennélfogva az anyag numizmatikai és pénztörténeti értékelése sem végezhető még el, ellenben szemlét lehet tartani a feltárt sorozatokon, vizsgálat tárgyává téve őket legalább egy fontos szempontból, nevezetesen az általános pénzforgalom szempontjából.

Nyomban megállapítható azonban, hogy a rendelkezésre álló leletanyagtól nem várhatjuk az egykorú pénzforgalom képének hűséges viszatüköröződését, hanem csupán értékes adatokat remélhetünk tőle a pénzforgalom alakulásához. Ugyanis szórványanyagról lévén szó, főként olyan érmek fordulnak elő közte, melyeket egykori gazdáik elhullattak, elveszítettek, elszórtak stb., tehát éppen a legkisebb értékek, melyek minden lakott hely feltárásának állandó kísérői. Nagyobb pénzfajok, mint aranypénz, tallér vagy akár a középkori garas is, fehér holló számba mennek, márpedig ezek nélkül a pénzforgalomról csak hiányos vélemény alkotható. Tehát bár nyilvánvaló, hogy a teljes pénzforgalomról csak az összes ismert leletadatok (kincs és szórvány-leletek), valamint az írott források adatainak gondos egybevetése után lehetséges csak hű képet rajzolni, mégis értékes önmagában véve is ez a leletanyag, mert a Várpalota történetének mindennapi életében szereplő és a legszélesebb néprétegek által használt pénzfajok forgalmához ad, más úton el nem érhető, becses adalékot.

Az ásatásoknál előkerült gazdag éremanyag jelentőségét a vázolt szempontból az a körülmény adja meg, hogy az éremsorozatok a Várpalota történetének egész idejét felölelik, tehát sok értékes tanulságot rejtenek magukban a Várpalota története bizonyos szakaszainak jobb megértéséhez. Az egyes pénzfajok vagy sorozatok sűrűsödő vagy ritkuló szereplése, majd a hamisítások emelkedése vagy csökkenése, végül pedig a külföldi pénzek szaporodása vagy elmaradása mind mond valamit a kutatók számára. Az alábbiakban csoportok szerint véve tesszük vizsgálat tárgyává az eddig előkerült éremanyagot és az egyes csoportok vagy sorozatok hullámozó forgalmán keresztül vélünk beszédes illusztrációt találni a Várpalota történetéhez.

Az előkerült érmek első csoportja (30 db.) római pénz, köztük a legkorábbi egy köztársasági denár 138—80 közti időből, majd néhány korai császárkori érem (Augustus középbronz, Domitianus és Faustina denár, Faustina és Commodus középbronz, Gallienus Antoninianus, végül egy sorozat III—IV. sz.-i kisbronz Diocletianustól kezdve Gratianus koráig (367—383) bezárólag (Diocletianus, I. Constantinus, II. Constantinus Constantinus, Valens és Gratianus).² Nagyon kétséges, hogy ezeknek az érmeknek a bizonyító ereje milyen méretű, mert a legtöbb közülük középkori, főként XV. sz.-i pénzekkel együtt került elő. Ezek minden valószínűség szerint a római éremleletekben gazdag Buda környékéről származó darabok, melyek itt véletlenül kerülhettek elszórásra, akár a középkor folyamán is. A magukban álló szórványleletek értékét a többi ásatási körülmények fogják majd eldönteni, illetve csak azokkal együttesen kerülhetnek elbírálásra.

A korai középkort egyetlen érem képviseli, egy bizánci dekanumion I. Justinus (518—527) korából. Minthogy a népvándorlás idején éppen ekkoriban a bizánci pénz elég gyakori hazai leletekben, előfordulása érthető

² Antik érmek meghatározása kisebb részben dr. Kerényi András, nagyobb részben pedig, főként a III—IV. sz.-i vereteket illetőleg dr. R. Alföldi Mária munkája.

lenne, de jelentőségét tetemesen csökkenti az a körülmény, hogy 3 római pénzrel és V. László egyik denárával együtt került felszínre.

A legkorábbi magyar pénz, mely a leletanyagban előfordul, egy ú. n. iratlan denár a XII. sz. első feléből (C. 153),³ melyet némely időrendi beosztás III. István (1115—31) veretének tart. Az árpádkori érmekek száma eleinte általában csekély. Az említetten kívül mindössze III. Béla rézpénze (C. 101) és II. Endre egyik denára (C. 224) ismeretes a tatárjárást megelőző időből. Az említett bizánci mintájú rézpénz felbukkanása igen gyakori a Tisza-Duna közti és ezzel határos területeken.

A tatárjárást követően emelte IV. Béla a királyi várat (1244)⁴ és valóban ettől kezdve a pénzek száma is kezd szaporodni, de Nagy Lajos koráig azért még elég szerény mennyiségben. Így előfordul IV. Bélától 2 obulus (C. 232 és 238), IV. Lászlótól 2 denár (C. 324 és 375), III. Endrétől 1 denár (C. 375), végül Róbert Károlytól 1 garas (C. 5) és összesen 7 denár (C. 9, 20, 23, 31, 36 és 47), köztük a C. 36. Buda város autonóm pénze. Ugyanezen időből külföldi pénzek közül csak a bécsi denárok forgalma észlelhető. Ezek állandó tényezői a XII—XIII. sz. fordulójára körüli időben a pénzforgalmunknak és így érthető, hogy 13 darab került elő belőlük, melyek közül azonban 6 darab annyira elkopott példány, hogy csupán az éremlapok formájából következtethető, hogy ezek is a bécsi denárok lehetnek. Az előfordult meghatározható veretek Premysl Ottokár és I. Albrecht pénzei 1262—1308 közötti időből.

Nagy Lajos korától kezdve Buda állandóan királyi székhely lett és így érthető, hogy a pénzek előfordulási száma is növekszik. Nagy Lajos korából 13 denár (C. 88, 89A, 91 és 94—96), Mária királyné nevével pedig 9 denár (C. 114, 116 és 117) ismeretes. Az utóbbiak közt már egy hamis veret is előfordult. Jellemző módon Nagy Lajos pénzei mind uralma végéről származó veretek, melyek nyilván a palota egyre elevenedő életének emlékei.

Nagy változás látható Zsigmondtól kezdve az éremleletek összetételében, aki a palotát fényesen kiépíttette. Innen kezdve bőséges tömegben ömlenek az érmekek és az előkerült nagyszámú anyag már nemcsak mint keltező bizonyíték, hanem mint önálló numizmatikai forrásanyag is jelentősé válik. Zsigmondnak minden ezüstpénzfajtája szerepel, legalább is azok a típusok, melyek főfajoknak tekinthetők. Összesen 299 ezüstpénz került elő (C. 120, 121 és 124 denár, C. 125A és 125B obulus, C. 128 ducat és C. 129 quaring). Különösen feltűnő két pénzfajnak viszonylag nagyszámú előfordulása. A C. 129 quaring (58 darabbal) inflációs jellegű pénz volt, tehát a nagyobb mennyiségű fennmaradás ezzel magyarázható. A C. 125 obulus pedig (194 darabbal) hosszú időn keresztül került kiverésre, ez Zsigmond leggyakrabban előforduló pénzfaja, és ez tükröződik vissza a mi leletanyagunkban is. Annál is inkább, mert ez pénzfajnak 11 darab egykorú hamisítványa is felszínre került. E. C. 125A obulus egyrésze mint zártlelet került elő. Természetesen ez a jelentős számú éremanyag a verdejegyek változatosságával becses anyagot jelent középkori pénztörténetünk számára is, de ennek kiértékelése csak a végleges feldolgozás és a leletlajstrom elkészülte után lesz lehetséges. A rövid ideig uralkodott Albrecht ezüstpénzei összesen 20 példányban szerepelnek, viszont ez a

³ A zárjelben lévő számok és az előttük lévő C betű Réthy, Corpus Numorum Hungariae sorszámain jelzik. Az árpádkori pénzeknél az első kötet, a vegyesházi pénzeknél a második kötet sorszámainra vonatkozik az utalás.

⁴ A Várpalota történetére vonatkozó adatokat Gerő, A budai vár helyreállítása, Bpest 1951. 8. 223 l. művéből vettük.

szám felőleli minden ezüstpénz típusát (C. 134, 135—136 denár változatait és C. 139 obulust) a ritka fajok kivételével. Eppen a ritka típusok hiánya jelent értékes bizonyítékot arra nézve, hogy az előkerült éremfajok valóban a mindennapi általános pénzforgalom maradványai, illetve szórványai.

I. Ulászló pénzei nyújtják a legpompásabb sorozatot. Összesen 481 darab pénzt találtak, melyek a Corpus minden típusát képviselik az aranyforint, két vastagveret és egy bizonytalan denár (C. 145D), tehát a ritkaságok kivételével. Az egyes fajok előfordulási arányszáma azonban igen különböző. A legtöbb faj csak néhány darabban van képviselve, de található nagyobb számú fajok is (így a C. 143A denár 18 darabban, C. 149A denár 39 darabban és a C. 149C denár 15 darabban). Végeredményben azonban két éremfaj teszi ki az összeg oroszlánrészét, és pedig a C. 145A denár 193 darabban, a C. 146A denár pedig 150 darabban. E két éremfaj nagyszámú példányaikat vizsgálat alá véve látható, hogy a hibátlan, ép példányoktól kezdve a csaknem kivehetetlenségig eltorzult barbár veretekig a legkülönbözőbb silány veretek találhatók mindkét éremfajnál. Ugyanez áll a két éremfaj anyagára nézve is. Leggyakoribb a rezes veret előfordulása és minél barbárabb a veret képe, annál rezesebb az érem anyaga. Tudvalevő, hogy ez a korszak Mátyás koráig bezárólag pénzverésünk legzsiláltabb ideje és e barbár vereteket nem is tekinthetjük hamisítványoknak, hanem inkább talán egy hatalmas méretű hivatalos pénzrontás eredményének. Mindenesetre ennek az anyagnak beható tanulmányozása értékes eredményeket hozhat a korabeli pénztörténet számára.

I. Ulászló halálát követő ú. n. „Kormányköz” két ismert éremfaja 4 példányban szerepel (C. 152 és 153). Hunyadi János kormányzó ezüstpénzei közül pedig 14 denár (C. 156—157), valamint 6 obulus (C. 158A—160) található a leletanyagban. Ezenkívül külön kiemelkedő két ritkább éremfaj. Egyik Hunyadi János és V. Ulászló, a másik pedig Hunyadi János és V. László korából az eddigiekhez viszonyítva feltűnően csekély számú veret (mindössze 48 darab) ismeretes. Igaz, hogy ezek arányosan osztódnak el az egyes éremfajok között (C. 179, 182, 184, 186, 188, 189, 191, 192, 194C, 196, 198, 201A, 201B). Csupán egy éremfaj (C. 182) ugrik ki 13 darabban. Az említett pénzek mind denárok. Előfordul ugyan a Corpus által az V. László pénzei sorába felvett (C. 202. számú) obulus is 3 példányban, azonban az újabb megállapítások szerint ez az obulus Mátyás pénzei közé sorolandó. Az egész XV. századi éremanyag numizmatikai értéke a budai pénzverde történetének felderítése szempontjából emelhető ki. A budai verde ugyanis ezidőben vezetőszerepet játszott és az előkerült éremanyag verdejegyei bonyára jelentős adatokkal fogják bővíteni erre vonatkozó eddigi ismereteinket.

Mátyás kora megint fordulópontot jelent leletanyagunk összetételében. Ennek ismertetése előtt azonban rövid pillantást kell vetni a XV. századból előkerült külföldi veretek sorára is. Külföldi pénzek hazai forgalmát illetőleg a pénzek kibocsátási és itteni forgalmi ideje közt bizonyos időközöt mindig figyelembe kell venni, és általában a külföldi pénzek valószínű forgalmi ideje csak akkor lesz közelebből is körülhatárolható, ha minden egyes darabján kiderül, hogy milyen magyar pénzek társaságában került elő. Erre ezúttal nem lehet kitérni, csak sorra vesszük a XIV—XV. század folyamán kibocsátott és itt felbukkant külföldi éremfajokat, melyek, az esetleges véletlenektől eltekintve, bizonyos kapcsolatok feltételezésére jogosíthatnak. A legkorábbi külföldi veret a keresztcs államokból származó II. Guy de la Roche athéni herceg (1287—1308) ezüstpénze. Természetesen a legkézenfekvőbb az osztrák pénzek forgalma

és ezt igazolja is 41 darab pfenning. Előfordulása V. Albrecht, V. László és III. Frigyes korából, átfogva az egész XV. századot, különösen a Zsigmond korával egykorú veretek gyakorisága észlelhető, így Redwitz Miklós szőrényi bár (1430 körül) állítólagos verete, Zsigmond pénzeinek állandó kísérője, majd a szomszédos államok veretei, mint cseh huszita fillér (1420—1436), breszlai heller (1378—1419), görlitzi heller (1420—1437), majd 20 darab aquileiai denár és soldó (1395—1437), végül a többi egykorú veretek, így salzburgi pfenning (XV. század eleje), bambergi pfenning (XIV. század), trieri solidus (1418—1430), pfalzi pfenning (1398—1410), firenzei quattrino (XIV. század), bolognai quattrino (XIV—XV. századforduló) és velencei piccolo (1329—1339). Természetesen e pénzek nem mind okvetlenül Zsigmond korát képviselik, mert néha későbbi érmekkel együtt jönnek elő, de idekerülésük azért korábbi időre is feltételezhető. A XV. század további évtizedeiben Mátyás király koráig bezárólag kerülhettek a következő éremfajok Budára: Elsősorban 8 darab lengyel denár (1434—1444), majd Brankovics György szerb fejedelem ezüstpénze (1427—1456), bajorlandshuti pfenning (1393—1450), augsburgi pfenning (1421—1469), Mátyás király breszlai fillérje (C. 245), anconai quattrino (XV. század) és sicíliai denár (1442—1468). Általában a külföldi pénzek leletadatainak áttekintéséből az derült ki, hogy ezek különösen Zsigmond korában és az ő uralmát követő időben foroghattak, később Mátyás korában a külföldi pénzek előfordulása egészen szórványos jelenség. E megfigyelés összevág a máshonnan előkerült nagyobb zárt leletek által nyújtott adatokkal.

Mátyás király veretei a legszínesebb képet nyújtják, mindenben megfelelő a budai várpalota központi helyzetének és egykorú fényes életének. Az ő nevével ismeretes leletanyagunkban az első aranyforint (C. 204A) körmői jeggyel, sőt 1000 aranyforintnak egykorú hamisítványa is félreértett érdekes B—V. jeggyel. Előkerült továbbá egy garas verete (C. 213E), majd aprópénzeinek gazdag sorozata. Aprópénzei két csoportra oszthatók: Egyrészt az 1468-i nagy pénzreform előtti úgynevezett címeres veretekre, majd a reform után kibocsátott „madonnás” típusokra. A címeres veretekből 155 darab került elő (C. 214, 217—219, 222, 225, 227 és 228 denárok; valamint 215, 217, 226, 229 és 230 obulusok). A legtöbb típus csak néhány példánnyal van képviselve, de vannak nagyobb számban szereplő éremfajok is (C. 217 14 darabbal, C. 218 denár 12 darabbal, C. 219 denár 24 darabbal és C. 228 denár 24 darabbal). Messze kiugrik közülük a C. 227 denár 59 darabbal, de érthetővé válik ez a jelenség, tudva, hogy ez Mátyás legsilányabb veretű, inflációs jellegű pénze. A madonnás veretek összesen 160 példányban fordulnak elő (C. 232, 233A, 234, 235A, 237, 238 és 239A denárok, valamint 242—244 obulusok). Ezek sorában vezet a C. 235A denár 45 darabbal és a C. 239A denár 31 darabbal. E madonnás pénzeket ezután hosszú időn keresztül azonos pénzláb szerint verték és így forgalmuk is állandó maradt, tehát datálás szempontjából e veretek nem minden esetben jelentik feltétlenül Mátyás korát, hanem bizonyosan csak „terminus post quem” értelemben használhatók. Hosszú forgalmukat igazolja, hogy több hamis veret is előfordul soraik között.

II. Ulászló korából csak denárok és obulusok kerültek felszínre, de ezek száma sem valami sok. Az évszám nélküli veretek (C. 272B, 272C és 276 denárok, majd 281 és 283 obulusok) összes száma 7, az évszámmal ellátott denároké pedig (C. 277 és 278A) az 1504—1516 közötti időből (de nem minden évből) mindössze 14 példányban fordulnak elő (köztük is 5 hamis veret). Hasonlóképpen nem nagyszámú II. Lajos korabeli éremanyag sem, Itt feltűnik egy garas K—T jeggyel (C. 299), majd az „antiqua

moneta" néven ismert jóveretű denár (C. 306A) 1519., 1521., 1522. és 1526. évszámokkal 10 példányban (köztük egy hamis) és obulus (C. 315) két példányban (egyik hamis). 1522—1525. években zajlott le a nagyarányú pénzrontási folyamat, a „nova moneta” néven ismert aprópénzek veretésével és ezt a korszakot 15 denár (C. 308A és 309) képviseli (köztük két hamisítvány).

A XV. század végén és a XVI. század elején, a mohácsi csatát megelőző időben, idegen pénz kevés forgott az ország területén. Ezt az állapotot híven visszatükrözi leletanyagunk is, mert ebből az időből bizonyosan csak a következő pénzfajok említhetők: elsősorban cseh weiss-pfenningek (1471—1526), de ezek egyrésze is valószínűleg a későbbi évtizedek folyamán forgott nálunk, majd schweinitzi félgaras (1516—1526), melyek verésére II. Lajos adott engedélyt, végül egy ferrarai grossetto (1471—1505) egykorú hamisítványa, melynek különös érdekessége, hogy a hamisítására szolgáló öntőminta korábban az esztergomi ásatások alkalmával kerültek elő. Felbukkant ugyan még több más egykorú külföldi pénzfaj is, mint lengyel félgaras (1440—1506), salzburgi pfennig (1494) és zweter (1518—36), tiroli krajcár (1439—96), görzi tirolino (1500—19), passauai garas és pfennig (1517—40), ratibori fillér (1510) és öttingeni pfennig (1520 körül), de ezek forgalmi ideje minden valószínűség szerint már a mohácsi csata után következő későbbi évekre esett. Itt is majd lehetőleg minden veretnél meg kell állapítani, hogy milyen magyar pénzek társaságában tűnt fel, ez a módszer talán pontosabban körülhatárolja az elrejtés idejét.

A mohácsi csata után, a kettős királyság áldatlan korában, János király denárjai közül két típus (C. 331A és 332) szerepel leletanyagunkban 1527—30 közötti évekből, összesen 36 példányban, de feltűnő nagyszámú (11 darab) köztük a hamis veret. I. Ferdinánd pénzei közül a János király haláláig (1540) terjedő időből összesen 20 denár került elő, különböző jegyekkel, de túlnyomó köztük természetesen a körmöci veretű denár. Mint-hogy János király székhelye Buda volt és maga is a Várpalotában lakott, az előkerült éremanyag az ő halála idejéig a magyar pénzforgalom képét is mutatja, de természetesen csak az aprópénzek forgalmát.

A török uralom 1541-ben vette kezdetét Budán, amikor Szolimánnak tudvalevőleg sikerült a várost vérontás nélkül elfoglalni. A leletanyag összetétele ezután már nem a magyar főváros, hanem az idegen uralom alatt lévő budai vár pénzforgalmának a képét mutatja. A másfélszázados török uralom idején, egészen az 1686-ban bekövetkezett visszafoglalásig, a budai Várpalota pénzeletanyaga annyira egységes képet nyújt, hogy az egész leletsorozatot együtt lehet szemügyre venni. Magát a leletanyagot három élesen elkülöníthető csoportba lehet osztani.

Legnagyobb számban szerepelnek az első csoportot alkotó magyar pénzek. Egészen Lipót koráig azonban csak aprópénzek (denár és obulus) fordulnak elő a leletanyagban. Így I. Ferdinánd korából 1841 óta található 266 jó denár és 43 darab hamisítvány. Ezekről a hamis veretekről külön kell megemlékezni. Úgy János, mint Ferdinánd denárjai között feltűnő nagyszámú az egykorú hamisítvány. Ez a sok hamis veret a kettős királyság eredménye volt, amikor a hatalmaskodó főurak kihasználva a különleges politikai viszonyokat, melyek között egyik király sem mert ellenük erélyesen fellépni, a törvényekkel és országgyűlési végzésekkel nem törődve, verették váraikban a jó királyi pénzek mintájára a töménytelen sok, rossz, hamis denárt. Ezek a hamis veretek elárasztották az egész gazdasági életet, a forgalmi idejükből származó éremleletek tetemes részét

képezik és érthető ezek után, hogy a Várpalota leletei között is ilyen nagy számban bukkannak fel.

Miksa korából előfordul 35 jó denár és 3 hamisítvány, Rudolf korából pedig 42 jó denár, 294 hamisítvány és 1 darab obulus. Itt megint különös jelenséggel állunk szemben. A 294 darab hamisítvány közül ugyanis 200 darab zárt csoportot képez, melyben valamennyi példány azonos éremképet, erősen rezes éremanyagot és egyforma, 1579-es évszámot mutat. Miután úgy látszik, hogy valamennyi azonos verőtövel készült és együtt is találták őket, nem lehet egyébre gondolni, minthogy a török időkben a Várpalota területén vagy környékén valaki a császári pénzek hamisításával kísérletezett. II. Mátyás korából 38 jó denár és 18 hamisítvány került elő. II. Ferdinánd korából 37 jó denár és 13 hamisítvány, végül III. Ferdinánd korából 6 jó denár és 2 hamisítvány. A XVI—XVII. századi magyar aprópénzekhez számítható János Zsigmond erdélyi denárja (1555) és Bethlen Gábor 6 jó denárja és 1 hamis denárverete is. Valamennyi királyi veretű aprópénz körmöci veret. A hamisítványok láthatólag állandó kísérő a jó pénzeknek és állandó tényezői az egykorú pénzforgalomnak, különösen a szegényebb néposztályok körében, akik különbséget is alig tudtak tenni a jó és rossz veret között. A szegényebb néposztály pénzforgalmára utal különben az a körülmény is, hogy denárnál nagyobb értékű magyar pénzzel nem találkozunk a hódoltság-kori leletanyagban. III. Ferdinánd veretei közül egy 1649. évi denár az utolsó előforduló éremfaj és ezután különös törés következik az eddigi zárt sorozatokban, mert 1677-ig nem találkozunk többé magyar verettel, tehát mintegy három évtized magyar pénzei hiányoznak a leletanyagból. 1677 után sűrűbbek lesznek I. Lipót pénzei, mert előfordul 15 krajcáros (1677), poltura (1700), denár (1677—1694 közötti évekből) és duarius (1697, 1700). Minthogy ezek a veretek 1677—1700. éveket ölelik fel, arra lehet következtetni, hogy előfordulásuk már a budai vár visszafoglalásával és az azt követő évek eseményeivel függ össze. Annál is inkább, mert 1700 után megint törés észlelhető a Várpalota éremleletanyagában.

A török uralom alatti budai vár pénzforgalmában a második nagy csoportot jelenti a nyugati pénzek sorozata. A török háborúk idején egész Magyarország területén rendkívül nagy volt a külföldi pénzek forgalma. Részint az itt harcoló sok idegen zsoldos katoná révén, részint pedig a gabona-, állat- és borkereskedelem útján sok külföldi pénz áramlott be és ezek teszik ki a korabeli éremlelet anyagának a zömét. Természetesen ez a pénzáramlás a hódoltsági területre is átcsapott, és így érthető, hogy a Várpalota leletanyaga ennek megfelelő képet mutat. Első helyet foglalnak el az osztrák tartományi veretek, így bécsi veretű 2 kr. (1571), felsőausztriai pfennig (1528, 1533), stájer pfennig (1531), karinthiai pfennig (I. Ferdinánd kora) és 3 kr. (1636), tiroli tizes (1632) és sziléziai 1 kr. (1648). Ezeket követik a német és németalföldi veretek, mint bajor pfennig (1553—94), porosz hercegség garasa (1542) és ennek egy hamisítványa, nürnbergi pfennig (XVII. sz.), Kaufbeuren város tallérja (1541) és gelderni tallér (1648). Ez a két tallér az egész leletanyagban előforduló két tallérveret és az utóbbi oroszlanos tallér néven kora egyik legnépszerűbb pénzfajtája volt. A következő összefüggő csoport a lengyel pénzek sorozata, úgymint lengyel dutka (1593, 1594), dutka hamisítvány, garas (I. Zsigmond és 1614), 2 hamis garas, poltura (1621, 1623), solidus (1666), litván solidus (XVII. sz.), danzigi hamis garas (1538T és porosz-legyen garas (1532). E lengyel veretek közt elég gyakori a hamis példány, de a pénzforgalom szempontjából ezeket a valódiakkal egyenértékűeknek kell venni, hiszen

egykori utolsó tulajdonosuk talán nem is volt tisztában a veret hamis voltával. Végül előfordul még néhány másfajta külföldi pénz is, így francia $\frac{1}{2}$ frank (1587), Orange tartomány $\frac{1}{2}$ écu (1660), magyar mintára vert moldvai denár (1562), raguzai follaro (XVI. sz. eleje), grosso (1594—1613 közötti időből), grossetto (1654) és végül velencei zecchino Pietro Loredano (1567—70) doge nevével. Ez a második felbukkant aranypénz leletanyagunkban (a hamis Mátyás-aranyat nem számítva) és a velencei dukát világméretű jellegű, de híven kifejezésre juttatja. A különböző más leltári anyagokból zárt kínzóként felbukkanó XVI—XVII. századi éremleletek anyaga is hasonló csoportok szerint osztályozható, és így a várásatások érememlékei valóban hű képet adnak kicsiben az egykori pénzforgalom irányáról.

Áttekintve a felsorolt külföldi éremanyagot, megállapítható, hogy ugyanazt az eredményt nyújtja, mint a magyar pénzek sorozata. Ugyanis az utolsó előforduló idegen pénz, az 1666-ból származó lengyel solidus és ezután két évtizedig az idegen pénzek előfordulásában is szünet következik. Nincs felelet ezidősként arra kérdésre, hogy a magyar és nyugati pénzek évszázados folyamatos beáramlása után a XVII. sz. közepén miért szűnt meg ezek forgalma a Várpalota területén, csak magát a tényt lehet leszögezni. A század végéről, illetve a századforduló éveiből megint szerepelnek idegen pénzek (akár csak magyarok is), így stájer 3 kr. (1702), sziléziai 3 kr. (1696) és raguzai grossetto (1680, 1684—86), de ezek szintén már a visszafoglalás eseményével állnak nyilván összefüggésben.

A leletanyagban a harmadik nagy csoportot a magyar és nyugati pénzek mellett teljesen új színfoltként jelentkező török pénzek adják. Magától értetődik, hogy a török uralom alá került Buda várában a török pénzek forgalma állandó kellett, hogy legyen, annál is inkább, mert a török pénz — különösen az arany — nagytömegben átáramlott a megszállás alatt nem lévő magyar területre is. Az előkerült török éremanyag is az eddigi gyakorlatnak megfelelőleg csupa apró ezüstpénz. Bár az is igaz, hogy a XVII. századig az aranypénz mellett csak ez az apró ezüstérem volt az egyedüli kivert ezüstpénzfaj, de később a XVII. századból sem kerültek elő nagyobb ezüstpénzek, amikor pedig már érték őket. Időrendbe szedve, a következő éremsorozat állítható össze: I. Mohamed (1413—22) 1 darab, II. Mohamed (1451—81) 1 darab, II. Bajazid (1481—1512) 2 darab, I. Szelim (1512—20) 14 darab, II. Szulejmán (1520—66) 28 darab, II. Szelim (1566—74) 7 darab és III. Murád (1574—95) 5 darab. Az említett szultánok veretei mind akcsa vagy oszpora néven ismert apró ezüstpénzek. Előfordult továbbá 16 darab bizonytalan XVI. századi akcsa és 1 rézpénz, majd III. Mohamed (1595—1603) 4 akcsa és 1 rézpénz, Ibrahim (1640—48) 6 akcsa, IV. Mohamed (1648—87) 1 ezüstpénz és 5 rézpénz, végül 5 darab bizonytalan XVII. századi ezüstpénz.⁵ Tehát ez az anyag felöleli a török uralom egész idejét, minden megszakítás nélkül. Az előfordult török pénzek összes száma 132 darab.

Budavár visszavétele utáni időből a Várpalota területén az éremelőfordulás hosszú ideig szünetel. Az 1700-as évektől kezdve Mária Terézia koráig mindössze egyetlen példánnyal találkozunk. Egy velencei 10 soldóval 1722-ből. Valami különös véletlen juttathatta ezt ide. A XVIII. sz. második feléből megint feltűnik néhány érem, nyilván az 1749 után megindult helyreállítási munkálatok eredményeként. Előkerült magyar éremfajuk: rézdenár (1767), rézkrajcár (1761, 1763 és 1800), $\frac{1}{4}$ rézkrajcár (1816); idegen pénzek: osztrák rézkrajcár (1760), tiroli krajcár (1752), tiroli rézkrajcár (1780) és cseh rézkrajcár (1761 és 1800). Mindezek azonban

⁵ A török pénzek meghatározásában Königsstein Húgó vegyész-mérnök volt segítségünkre, amiért neki itt fejezzük ki köszönetünket.

igen csekély értékű pénzdarabok és már nem az állandó pénzforgalom eredményei, hanem a Várpalota területén megfordult járókelők véletlenül elhullajtott darabjai lehetnek csupán. Az egész leletanyagból előkerült legkésőbbi veretű példányok 3 darab körmői veretű rézkrajcár 1858. és 1859. évekből, valamint 2 filléres rézpénz 1927-ből. Ezek is természetesen véletlenül elhullajtott darabok és csekély számukkal azt is mutatják, hogy a Várpalota megszűnt forgalmas hely lenni. A reprezentatív célt szolgáló előkelő palotában már nem lehet pénzforgalmat keresni, s a néhány véletlenül elhullajtott pénzdarab már csak korhatározó jelentőséggel rendelkezik.

A tényleges forgalmi pénzekon kívül jelentős számban került elő úgy középkori francia és olasz, mint részben későbbi nürnbergi jeton, továbbá különböző bárca stb., de ezek nem a tényleges pénzforgalom tényezői és így velük majd csak a leletanyag részletes közlésekor lehet behatóan foglalkozni.

A Várpalota feltárását kísérő éremanyagnak a vázolt sommás áttekintés is bizonyosságot nyújt arról, hogy ez az anyag kiváló korhatározó becse mellett mennyire szorosan összefügg a Várpalota történetével. Annak ragyogó korszakait és a benne egykor pezsgő életet az érmeek rohamosan szaporodó mennyisége hűségeen nyomon követi, viszont a visszafogolás után elárvult területéről szinte egycsapásra megszűnnek az éremelőfordulások. A pénzdarab az ember mindennapi életének elmaradhatatlan kísérője és ezen szerepe következtében az ismertetett anyag ilyen nagyszabású feltárás alkalmából a feltárt történeti tanulmányozásához sok haszonnal értékesíthető. Mi ezúttal nem adhattunk többet, mint amennyit a bevezetőben ígértünk, nevezetesen az előkerült éremanyag időrendi áttekintését és ami ebből önként adódik, a pénzforgalom valószínű alakulását a rendelkezésre álló anyag alapján. De ezzel az érmeleletek kérdése távolról sincs lezárva. Már eddig is utaltunk több nyitvamaradt problémára és a remélhető további gyarapodással együtt hátra van még az egész anyag numizmatikai követelményeknek megfelelő közzététele és az abból levonható eredmények feldolgozása. Ekkor fog majd az éremsorozatokat igazi értéke és jelentősége kiteljesedni.

(Archeológiai Értesítő 1952.)

BUDAVÁRI MAJOLIKA PADLÓTÉGLÁK

Írta: Bertalan Vilmosné

A budai Várpalota területén folyt ásátás, mely tisztázta a középkori palota alaprajzát és értékes leletekkel gazdagította anyagi kultúránk emlékeit, megismertetett a palota különböző padlóival is. A mai épület kis udvarában, egynéhány centiméterre a jelenlegi szint alatt, az Anjou-kori palotaszárny szobáinak vörös terraszos padlóját tárták fel. Az in situ padlót részben téglára, részben döngölt földre rakták. Téglapadlóval találkoznak a középkori palota nyugati részének valószínűleg gazdasági rendeltetésű alsó helyiségeiben. A palota termeit márványpadló boríthatta, mert Evlia Cselebi, török utazó megfigyeléssel beszél az egyik terem padlójáról: „... a divánkháne föléjét különféle vésett, gyönyörű márvánnyal rakták ki, mely az hasonlíthatatlan”.¹ Mozaikpadló létezését

¹ Evlia Cselebi, utazóvilágutazó magyarországi utazásai 1660–64. Ford. Karácsony Imre. Bp. 1904. 241. Török-magyarországi történelmi emlékek. II. oszt. Irok.

igazolja egy piros és fehér kövekből kirakott szalagmintás padlóreszlet. A kis leletek között számos mázas padlótégla szerepel. Ezek egyrésze sárga, zöld és barna ólommázas, másik része ónmázas, festett májolitakéglá. Meg kell még említenünk egy egyedülálló, kobaldkék mázas és aranylemezekkel borított téglát. Ennél a téglánál azonban az aranyozás alapján inkább falburkoló csempére kell gondolnunk. A nyújtott hat-szögletű téglatöredék díszítése kék és arany rombusokból áll. A heraldikai hosszú rutás díszítés és a vele előforduló pénzek² tanúsága alapján korát a XIV. század végére tehetjük. Hasonló eljárással készült téglákat és edényeket ismerünk a középkori perzsa fazekasságból.

Az ásatáson előkerült majolika padlótéglák értéke és száma indokolja, hogy bővebben foglalkozzunk velük.

Az egykori majolika padlóról A. Bonfini, humanista történétíró, *Rerum Hungaricarum Decades* című művében a Mátyás-palota leírásánál a következőkben számol be: „...tessellata vermiculataque ubique pavimenta teruntur, nonnulla encaustica sunt.”³ Azaz, a padló mozaikos és kockás, néhol mázas csempékkel kirakott.

A kiásott majolikatéglákon címerek, növényi díszítmények, emblémák és ezekkel azonos kivitelű állatábrázolások vannak. Az ábrák fehér vagy kékesfehér ónmázas alapon kobaldkék, okkersárga, rézzöld és mangánviola színekkel festettek. A leletsoportok alapján két, formában és időben különböző típusú padlót rekonstruálhatunk. Az egyik csoport nyolcszögletes töredékből áll és az 1460—70 közötti időből származó faenzai majolikakészítményekkel mutat kapcsolatot. E töredékeket Mátyás címerai: a gyűrűt tartó holló, a beszercei oroszlán és a lausitzi bika díszítik, szélein kúszó indákön tölcseres virágok. Ennek a csoportnak legszebb darabja a rácszott medaillonba foglalt, beszercei oroszlánnal díszített töredék. Festésük fakó fehér ónmáz alapon kék, okkersárga és feketébe menő mangánbarna. A kapaszkodó oroszlán fején és egyik mellső lábán nyitott korona. Bizonytalanabb rajzúak a hollóval díszített azonos keretezésű töredékek. Ugyancsak kúszó, indás virágok keretezik a lausitzi bikával díszített téglatöredéket is. A budai anyaghoz hasonló indás, tölcseres virágú keretézést találunk még egy, a Victoria és Albert Museumban lévő Castelliből származó töredéken. A téglán kék alapon okkersárgával, rézzölddel és kékkel festett női mellkép van profilban ábrázolva.⁴ Formájában és méreteiben ehhez a csoporthoz tartoznak azok az inkább geometrikus jellegű töredékek, melyeken koncentrikus körökben ökörszem, tojássor és rácsminta szerepel, középen pedig karéjos vagy csillagszerű rozetta (LVI. t. 1., 4., 5. kép). Egy dúsabb térkitöltésű, de hasonló jellegű téglatöredéken a hollós ábrázolást körkörösén futó számárhátú ív és ijjminta övez. Színezésük, kivéve a mangánviolát, az előzőkhöz hasonló.

A második típushoz tartoznak a 11 cm-es négyzetes és a hexagonális töredékek. Kecses, rozettás indarészleteket találunk két téglatöredéken (LVII. t. 5. kép). Ez a minta, mely Rackham szerint emlékeztet a valenciai lüszteres áru bryony virágaira, gyakran szerepel tálakon és albarellokon is. Így a Victoria és Albert Museum egyik, 1475 körüli időből származó faenzai tálján. A tál közepén fiatal sapkás férfi mellképe medaillonban ábrázolva, peremén pedig pávaszemés, illetve indás virágdíszítésű körseletek feketéskékkel, narancssal, mangánviolával és rézzölddel festve.⁵

² IX. szg. legkorábbi pénz Zsigmond, legkésőbbi I. Mátyás C. N. H. 235. sz. típus.

³ Bonofinius A., *Rerum Hungaricarum Decades*... Posonii 1744. Libr. VII. 495.

⁴ B. Rackham, *Victoria and Albert Museum: Italian Maiolica*. London, 1940. II. Vol. 188 t. 806. kép.

⁵ Id. mű 20 t. 109 kép.

Hasonló díszítést találunk a berlini Kunstgewerbe Museum egyik faenzai tálján, mely 1495 körül készülhetett. Peremén indás rozetta, stilizált tulipán, illetve megcsavart szalagpikkely motívum, közepén füves mezőn tündérlő félalakos Szt. Ferenc.⁶ A budai ásatási anyagban a csempéken kívül az egyik töredékes faenzai tál késsel, okkersárgával és rézzölddel festett virágos peremén is szerepel ez a motívum.⁷ A már említett csempével azonos darabok kerültek elő Vácott az egykori Báthory-vár ásatásánál⁸ és a visegrádi palota feltárásánál. Hasonló indás, rozettás díszítésű majolikacsempéket ismertet Chompret the Vyne és Herckenrode-ból. A herckenrodei Dames Nobles apátság padlóját Nicaisetől közölt levéltári adat alapján antwerpeni készítménynek mondja és 1532-re datálja. A the vynei padló korábbi a herckenrodeinél. Rackham szerint 1520-ban készült Guido Andris, Castel Durante-i fazekas műhelyében, aki 1512 óta Antwerpenben dolgozott.⁹ Műhelyét Piccolpasso is megemlíti.¹⁰ A the vyne-és herckenrodei padlók 11 cm-es négyzetekből és hexagonális téglákból állnak, csillogó fehér ónmáz alapon sárgával, zölddel és narancssal festve. A négyzetes téglákon mellképek vannak: férfiak és nők renaissance kosztümökben vagy állatok, geometrikus minták és stilizált virágok. A hexagonális téglákon nagy rozetták vagy margarettákat hordó indák és keleti palmették szerepelnek. Ugyanezeket az ábrákat és formákat találjuk a Chateau du Fere et tardenai-i kápolna padlójánál. A kastélyt 1531–1560 között építette egy piccardiai mester. A kápolnát 1539-ben fejezték be, így erre a dátumra tehetjük a padló keletkezését is. Chompret az Antwerpenben készült the vynei és herckenrodei padlók előzményét a bolognai S. Petronio egyik kápolnájának padlójában látja, mely 1487-ben Faenzában a Bettini-műhelyben készült.¹¹ A. Lane az előbb említett két padlót a velencei S. Sebastiano templom Lando-kápolnájának padlójára vezeti vissza, mely egy datált darab alapján 1510-ben Faenzában készült.¹²

A felsorolt párhuzamok formailag és technikailag összefüggő csoportot alkotnak. Az összevetés alapján megállapítható, hogy a budai és a hozzá közelálló váci és visegrádi csempék ugyanebbe a csoportba sorolhatók és a bolognai S. Petronio padlójával, illetve Faenzával hozhatók kapcsolatba.

A faenzai majolikakészítményekkel mutatnak rokonságot az ásatáson előkerült további négyzetes és hexagonális töredékek is. Jellemző díszítményük a pálcára csavarodó szalag, amely fűben és fák között lépdelő nyúl-, róka-, illetve kutyaábrázolást keretez (LVII. t. 4. kép). Színezése: kék, okkersárga és rézzöld. A vári múzeum anyagában szintén van hasonló nyulas ábrázolású hexagonális csempetöredék.¹³ Ezzel rokon állatábrázolású olaszországi csempét találunk az Országos Iparművészeti Múzeum gyűjteményében is. Hasonló állatábrázolások díszítik a Forrer-gyűjtemény két faenzai tégláját (1480–90). Az egyik négyzetes téglán futó nyulat, a másikon lépkedő tigrist látunk, megcsavart szalagkoszorútól körülveve. Ehhez a típushoz tartozik egy 25 téglából álló, későbbi időből származó

⁶ O. Galke, Majolika. Berlin, 1907. 104 l. 47. ábra.

⁷ Vári ásatás. Lt. 51. 1934.

⁸ Váci Városi Múzeum 500, 501, 504, 505, 506, 507, 508 és egynehány erősen lekopott töredék.

(Archeologiai Értesítő 1952.)

⁹ J. Helbig, Céramique monumentale en Belgique. Faenza. XXXIV. 101–3.

¹⁰ Chompret J, Les faïences françaises primitives. Paris.

¹¹ Chompret i. m.

¹² Lane, Victoria and Albert Museum. Guide to the Collection of Tiles. 45.

¹³ Váci Múzeum. 521.

sorozat a Victoria és Albert Museumban.¹⁴ A téglák az egyes csempéken szereplő „bomb” jelzés alapján a Casa Pirotaban, Faenzában készültek. A 25 négyzetes téglá keretezése azonos: megcsavart szalagból alakított koszorú, a sarkokon egy-egy levéllel. A koszorú közepén növényi vagy csilagszerű rozetta, klasszikus trófea, vagy állatábrázolás van tájképi háttérben. Az egyikken egy halat tartó kezés és homokórás impresa szerepel. A budai csempéken is gyakori az embléma-ábrázolás. Emblémák díszítik a Corvinákat, sőt Bonfini szerint a palota díszítésénél is alkalmazták őket.¹⁵ Gerlach leírása alapján a budai vár két hatalmas termének mennyezetét is emblémák díszítik: „...des erster Figuren sind lauter Kassel auf einem Feuer, und ein Buch dabey. Des andern Saals Büchnen hat lauter güldine Schlangen, die den Schwantz in dem Maul haben.”¹⁶ Salamon Schweiger és Lubenau, XVII. századi utazók is megemlékeznek erről a mennyezetről. Számos négyzetes téglán szerepel megcsavart szalagkeretben nyitott könyv. Egy hexagonális töredéken szintén szerepel ez az aragoniai embléma pávaszemek keretben. Ezzel az aragoniai emblémával találkozunk a Wolfenbüttelben¹⁷ lévő Corvinán, a David paltérium címlapján, ahol Mátyás és Beatrix egyesített címerét az aragoniai ház emblémái veszik körül. A nápolyi Arco d'Alfonso d'Aragona ívbéltetének egyik kazettáját is ez az embléma díszíti. Ugyanítt szereplő emblémák még a papirusköltés, a rozetta és a lángoló trónus.¹⁸

Papirusköteg, mely régi nemzetséget jelképez, a vári anyagban több töredéken szerepel. A megcsavart szalagtól keretezett, ujjas levelű, szóránál többszörösen átkötött papirusnövényvel díszített téglá színezése rézöld, okkersárga és kobaltkék. Ugyanez az ábra két alapon akantusleveles és bőségszarus keretben is előfordul. Egy hexagonális töredéken ez az embléma stilizáltabb formában zeg-zugos vonalas keretben jelenik meg, kék és okkersárga színezéssel (LVII. t. 6. kép). Egy másik aragoniai emblémát, a lángoló trónust bőségszaruból, gyümölcsfüzérből és akantuslevélből álló keret övez (LVII. t. 7. kép). Ezeknek az utóbbi hexagonális töredékeknek rajza kék alaptól fehéren kihagyott. Színezése okkersárga és mangánviola. Azonos emblémával díszített ismeretlen leőhelyű téglá van Egerben. A gyémánthegy, Ferrandino d'Aragona,¹⁹ nápolyi király emblémája többször szerepel négyzetes téglán megcsavart szalagkeretben. Az embléma azt fejezi ki, hogy miként a gyémánt a természet műve, úgy az emberi jótulajdonságok is a természettől és nem a neveléstől származnak. Egy másik négyzetes téglán ez az aragoniai embléma dekoratív színezéssel díszített. A kék alapozású téglán a gyémánthegyet váltakozó állású palmetták keretezik. Kék, okkersárga és rézöld színezésű, hurkosan leőló kötéllal többszörösen átkötött gerelyköteget ábrázoló emblémát találunk a vári ásatási anyagban (LVII. t. 10. kép). Hasonló hexagonális csempe került az egykori Báthory-várból a váci múzeumba. Andrea di Capua, II. Gyula pápa hadvezérének azonos emblémája.²⁰ Ez az embléma ezt jelképezi, hogy a bátornak nem hiányzik a fegyver. A Gerlachtól említett és a mennyezetet díszítő lángok közt álló üst többször fordul elő négyzetes téglákon is. Mátyás emblémája a homokóra, amely a Corvinákon is szerepel, gyakori ábra budai hexagonális töredékeken (LVII.

¹⁴ B. Rackham, i. m. 172. tábla, 220. kép.

¹⁵ Bonfini, i. m. 495.

¹⁶ Stephan Gerlach des Alten Tagenbuch... Herfür gegen durch seiner Enckel Samuelin Gerlachium. Frankfurt am Many 1674. 12.

¹⁷ Bibliotheca Corvina. Fraknó—Gulyás és Hoffmann. Bp. 1927. 147. lap.

¹⁸ A. Avena, Il. restauro dell'Arco Alfonso d'Aragona in Napoli. 23. t. és 55. t.

¹⁹ J. Gelli, Divise — motti e imprese di famiglie di personaggi Italiani. Milano 1928. 1203. ábra.

²⁰ Gelli, id. m. 840. ábra.

t. 1. kép). A gótikus foglalatú homokórák téglá keretezése és színezése az előzőkhöz hasonló. A tabáni ásatásból már ismert kerekeskutas csempe pár darabjai az újabb kutatás folyamán is előkerültek (LVII. t. 3. kép). A nyolcszögletes kávájú kúttal díszített hexagonális töredékek kobaldkék, okkersárga és rézöld színezésűek. A budai anyagban csupán egy töredéken találunk figurális díszítést. A téglá, melynek csak alsó fele került elő, kék, sárga és zöld színezésű. Az egyszerű lánckeretezésű hexagonális töredéken hegyesorrú cipőben pázsiton lépkedő, hosszúrúhás női alak van ábrázolva.

Az ásatási anyagból több háromszögletű padlótégla került elő. Minden bizonnyal Mátyás nevének kezdőbetűjét jelentő kék festésű „M” betű szerepel ezeken a töredékeken, amelyeknek keretezése a hexagonális töredékekhez hasonló és a hexagonális s négyzetes téglákból kirakott padló sarkait és széleit töltötték ki (LVII. t. 12. kép).

Az emlékanyag egy összefüggő csoportja alapján, amely hexagonális, négyzetes és az előbb említett háromszögletű téglákból áll, a Mátyás-palota egyik majolikapadlóját a következőképpen rekonstruálhatjuk (LVIII. t. 1. kép): A 11×11 cm nagyságú négyzetes tégláknak mind a négy éléhez hosszabb oldalával egy-egy hexagonális téglá csatlakozik. A padlófelület szélein és sarkain adódó háromszögletű részeket az M betűs csempek töltik ki. A padlónál az emblémekkel és állatalakokkal díszített téglák váltakoztak. Hasonló elrendezést mutat a nápolyi S. Giovanni a Carbonara templom Carracciolo kápolnájának padlója. Ugyanilyen az 1740 körüli időből származó vitorbói Mazzatosta kápolna padlója a S. Maria della Verita templomban. A The Vyne-i és herckenrodei padlók a XVI. század elejéről is azonos elrendezésűek.

Egy másik padlóhoz tartoztak a 8 cm élű, szabályos, nyolcszögletű és ugyanilyen oldalhosszúságú négyzetes töredékek (LVII. t. 2—3. kép). Ennek a padlótípusnak a széleit és sarkait is háromszögű darabok töltötték ki. Az ásatási anyagban két olyan háromszögletű téglá szerepel, mely ehhez a padlóhoz tartozhat. A háromkaréjos levéllel díszített csempe ennek a padlónak szélét egészíti ki, a sarkokat kitöltő háromszögű darabok ezzel szemben még nem kerültek elő. A négyzetes téglákon Mátyás-címer ábrázolását, a hollót találjuk primitív kidolgozásban. Hasonló primitív holló-ábrázolás díszít egy ugyancsak a budai műhelyből származó majolikaedényt. Mindkét darab mestere azonos lehet.

Az eddig előkerült majolika padlótéglák stílusának vizsgálata alapján készítésüket a XV. század végére tehetjük.

Ebben a korban az alakos ábrázolás még másodrendű szerepet tölt be a növényi díszítmény mellett. Az ember- vagy állatábrázolásnál körvonalakat adnak kevés részletezéssel. A hispanomoresc hatású tölgyfalevél és a húsos, karéjos, gótikus lombozat után e korban a keszes indák, rozetták kedveltek, melyek különösen Faenzára jellemzőek, a megcsavart szalag és pávaszem mustra mellett. A budai téglák első csoportja, a nyolcszögletes töredékek az 1460—70-es faenai majolikákkal mutatnak rokonságot. E csoportnak az ábrák tanúsága szerint 1469—1476 között kellett készülni, mert a téglákon csak Mátyás címereivel találkozunk; a másik csoporton: a keszes indákat elhelyezkedő rozetták, az emblémák és állatalakos csempek hasonlóságot mutatnak a bolognai S. Petronionak padlójával. A hasonlóságot már Höllriegl József, a budai palota építkezéseinek előkerült két, tévesen hatszögletesek vélt nyolcszögletű csempe tanulmányozásánál megállapította.²¹ A S. Sebastino²² kápolna padlója 1487-ben Faenzában

²² Enciclopedia Italiana.

²¹ Höllriegl, Történetírás 1937. 143.

készült a Bettini műhelyben, de felállítása csak 1489—97 között történt. A budai csempéken szereplő, túlnyomórészt aragoniai emblémák alapján azok feltehetőleg 1476—85. közötti években készültek, mert Mátyás és Beatrix esküvője előtt nem lenne indokolt az aragoniai emblémák nagyszámú előfordulása. Ezt a feltevést megerősíti, hogy Mátyás 1485-ben elfoglalja Bécsset, sokat tartózkodik ott, és így nem valószínű, hogy budai palotája számára ekkor készített volna majolika padlókat.

Az ásatás folyamán előkerült két, kutat ábrázoló, hexagonális alakú téglá, mely az égetés közben egymásra dőlt és a mázzal egyik élén összeragadt, továbbá egy négyzetes, összeragadt csempe, melyről utólag ütötték le a másik hozzátapadt téglát: hibás, összefolyt mázú téglák, félkész majolika edény előfordulása bizonyossá tesz, hogy a téglák helyben készültek, mert hibás darabokat és félkész árut máshonnan nem szállítottak volna Budára (e kérdést Voit Pál sajtó alatt levő dolgozatában tárja fel). A mai palota nagyudvarában feltárt, a félkész és hibás darabok alapján feltehetőleg majolikaégető kemence, a palota területén működő királyi kerámiai műhelyre enged következtetni, mely Olaszországból jött mesterek vezetésével, helyi fazekasok közreműködésével dolgozott. Ez utóbbi körülményt igazolja a téglákon megfigyelhető különböző műhelygyakorlat, stílus. A korábbi stílusjegyeket mutató első csoportba tartozó nyolcszögletes töredékek arra mutatnak, hogy Mátyás már a Beatrix-szel kötött házassága előtt is kapcsolatban állott Faenza vagy Faenza-környéki kerámia műhelyekkel. Az a kisebb tehetségű olasz mester, aki a korábbinak vélt padlók elkészítését irányította, a munkába bekapcsolta a helyi fazekasokat is. A Beatrixszel való házassága után fellépő nagyobb luxusigények, újabb nagyobb tehetségű, olasz mester meghívását indokolják, aki a kialakuló helyi műhely munkájába új lendületet és színt vitt. Az ő műve lehet a biztos rajz, jó kivitelű, csillogó máz alapján az előzőekben tárgyalt nólakos töredékek. A most már szélesebb alapon működő budai kerámiaműhely ebben az 1476—85 közötti periódusban készítette az emblémákkal és állatalakokkal díszített hexagonális és négyzetes töredékekből álló padlókat. A kifejlődő műhely e második korszakában nagyobb lehetett a magyar fazekasok közreműködése, amit a különböző kivitelű és rajzú négyzetes és hexagonális töredékek igazolnak.

A talált padlótéglák számvetése alapján merészség volna a palota egyes helyiségeinek hollétére következtetni, mindenesetre értékes adalékul szolgálhat ennek a kérdésnek megoldásához. A padlótéglák zöme a gyilokjáró, télikert és kisebb részben a kápolna melletti X. sz. gödörben, valamint a mai palota déli pincéiben került elő. Egy-két szórványos töredék került csak elő a mai épület nagyudvarán. Bonfini²³ a palota leírásánál ad néhány támpontot az egyes épületek funkciójára; így a nyugati részről dél felé haladva, ezeket mondja: ... „ad solis exortum variae coenationes et cubicula, quo altioribus scallis et ambulacro sane subitur, Buleuterium hic et diate. Cum ultra processeris, variae mansiones in excelsam absidem convexae: hybernacula, aestivaculaque multa; item helocamini et auratae zetae. Praeter haec alta, abditaque secreta, argentei lecti, argenteaque cathedrae.“ Ezen adatok alapján feltételezhető, hogy a majolika padlók egyrészt Beatrixnek, a palota déli végén elhelyezkedő magánlakosztályát díszítették, másrészt a külföldi analógiák alapján azt a feltevést is megköveztathatjuk, hogy a Mátyás-címeres töredékek a felső kápolna díszéhez tartoztak.

²³ Forrer, Geschichte der europäischen Fliesenkeramik, Strassburg, 190.

A budai majolikaműhely az uralkodó és egynéhány hozzá közelálló feudális főúr részére dolgozott. Ezt bizonyítják a budaival azonos csempek Visegrádon és Vácon, ahol Mátyás kedvelt embere, a humanista Báthory Miklós püspök székelt. A festett majolikapadló a feudális udvar luxusigényeit elégítette ki, csupán elszigetelten él, használata nem terjedt.

Az olasz vezetéssel, itáliai minták alapján dolgozó, a budai királyi műhelynél valamivel később alakult nyugati műhelyek: így az antwerpeni (1512) és lyoni, valamint Francisco Niculose spanyolországi műhelye, melyeket szintén bevándorolt olasz mesterek alapítottak, manufaktúra-szerű üzemmé alakultak. Ezekben a műhelyekben, ahol generációkon keresztül folytatódott a mesterségbeli gyakorlat, a nemzeti formakincs elemei mindjobban átformálják az Olaszországból behozott stílust. A budai műhely ezzel szemben elszigetelt felsőréteg számára dolgozott és a központi hatalom felbomlásával, mielőtt formakincsébe helyi elemeket vett volna fel, fejlődésében megakadt, és talán csak az önmázzal járó technikai eljárás élt lappangva tovább a helyi fazekasságban.

(Archeologiai Értesítő 1952.)

